

Het theorema van Thomas

Het theorema van Thomas

Nieuwjaarsuitgave 2003

Sociaal en Cultureel Planbureau
januari 2003

Inhoud

Voorwoord	7
Aanwinst of aanslag?	13
Angst en vertrouwen na 11 september	22
Bang, berekenend, bezorgd	27
Broodje Nostradamus	35
Hoe ontevreden zijn burgers eigenlijk over de overheid?	42
Hoe snel kunnen patiënten terecht in ziekenhuizen?	48
De leugen regeert...	54
Mammoetscholen: monster of mythe?	60
Mannen, verlof en deeltijdwerk	66
Media, werkelijkheid en mediawerkelijkheid	72
Een modern land	80
Niet ieders wens - beleid, publiek en keuzevrijheid	87
Ontspoorde gevoelens	95
Opgebrand door het werk?	102
Religieuze tolerantie als complex verschijnsel	109
Terugtreder voor 56,64%	115
Vrouwen door baan en huishouden dubbel belast?	124
Jaarverslag 2002	129
Publicaties Sociaal en Cultureel Planbureau	150
Over de auteurs	153

Voorwoord

Paul Schnabel

Zijn werk is vergeten en zijn naam leeft alleen nog voort in het enige theorema van de sociologie. 'If men define situations as real, they are real in their consequences.' Dit is de stelling uit 1928 die W.I. Thomas (1863 - 1947) de bescheiden onsterfelijkheid van een plaatsje in de eerstejaars handboeken sociologie heeft bezorgd. Thomas wilde met zijn theorema duidelijk maken dat de dagelijkse werkelijkheid van mensen bestaat uit steeds wisselende situaties, die soms aarzelend verkend, maar vaker intuïtief herkend worden als wat ze zijn, zodat hij zijn gedrag kan afstemmen op wat hij weet wat van hem in deze situatie verwacht wordt. Dat kan mis gaan; het kan ook een verkeerde definitie van de situatie zijn – een 'foute inschatting' zeggen we tegenwoordig. In de meeste gevallen doen dan alle aanwezigen hun best hem te helpen zijn fout te herstellen en zo gauw mogelijk weer gewoon deel te laten nemen aan wat zij als een gemeenschappelijke situatie gedefinieerd hebben. Doet men dat niet, dan is er sprake van sociale uitsluiting in de meest oorspronkelijke betekenis van het woord. De anderen weigeren dan om de nieuwkomer deel te laten hebben aan hun definitie van de situatie.

Het theorema van Thomas heeft inmiddels toch een wat andere betekenis gekregen. Het wordt nu meestal gebruikt om aan te geven dat ‘subjectief’ de werkelijkheid anders beleefd kan worden dan wat ‘objectief’ het geval is. Mensen gaan in hun gedrag uit van wat ze zelf voor waar houden en scheppen zo een nieuwe werkelijkheid die wel weer ‘objectief’ kan worden waargenomen. De kogelbrieven die na de moord op Pim Fortuijn bij veel politici bezorgd werden, veranderden een gewoon leven in één klap in een bedreigd bestaan. De reactie daarop was meer bewaking, maar op wat langere termijn bij sommigen toch ook de neiging zich uit het publieke leven terug te trekken. Weg uit de gevaarlijk geworden politiek. De kogelbrieven leken het definitieve bewijs van een veranderd maatschappelijk klimaat, waarin op een afwijkende mening weinig anders meer leek te kunnen volgen dan een letterlijke oorlogsverklaring. Het latere bericht dat alle brieven afkomstig waren van één afzender, werkte in een inmiddels algemeen zo gedefinieerde situatie als een schok. Het was even zelfs moeilijk de gangbare definitie van de situatie los te laten. Was de mate van boosheid in de bevolking niet erg overschat? Had men voor de eigen politieke toekomst niet al te definitieve consequenties aan de kogelbrieven verbonden?

Journalisten en onderzoekers hebben een bijzondere rol bij het definiëren van situaties. Ze hebben allebei tot taak te laten zien wat er ‘echt’ aan de hand is, alleen let de journalist natuurlijk vooral op wat als ‘nieuws’ beschouwd kan worden en wil de onderzoeker weten wat ‘waarheid’ is. Voor de burgers maakt dat eigenlijk niet zoveel uit, al is nieuws uiteraard wel spannender dan de waarheid. Als poging om tot een definitie van de situatie te komen is het werk van de journalist en van de onderzoeker vanuit de positie van de burger – en dus ook van de politicus – gezien functioneel equivalent. Het is niet hetzelfde en het is ook geen lood om oud ijzer, want wat waar is hoeft niet interessant te zijn en is lang niet altijd nieuws, terwijl wat nieuws is niet noodzakelijkerwijs ook waar of zelfs maar nieuw hoeft te zijn. Nieuwsfeiten zijn soms hun eigen werkelijkheid en scheppen in de selectie die de journalist maakt ook hun eigen definitie van de situatie, met soms grote gevolgen. Onderzoeksfeiten hebben door de gekozen methode vaak een heel beperkte relatie met wat werkelijk het geval is en kunnen bovendien altijd vervangen worden door resultaten van nieuw onderzoek.

Tot de belangrijkste taken van het Sociaal en Cultureel Planbureau hoort het beschrijven van de situatie van de Nederlandse bevolking op het gebied van het welzijn. In de dertig jaar dat het SCP dit

doet, heeft het in belangrijke mate bijgedragen aan het beeld dat bij politici, beleidsmakers, onderzoekers, journalisten en uiteindelijk ook de bevolking bestaat van wat als welzijn beschouwd moet worden en welke ontwikkelingen zich daarin hebben voorgedaan. Dat heeft gevolgen voor de wijze van praten over welzijn. Dat is vooral in politieke beschouwingen en in krantenartikelen mooi te zien in de wijze van gebruik van de onderzoeksresultaten van het scp: nu eens worden ze gebruikt ter ondersteuning of zelfs ter formulering van de eigen mening van de spreker of schrijver, dan weer zijn ze onderdeel van een betoog waarin afgerekend wordt met misverstanden. Uiteraard kunnen de uitkomsten van onderzoek ook als irrelevant of ongeldig worden afgewezen. De eigen definitie van de situatie prevaleert dan. Dat kan, al is het gezien de status van wetenschappelijk onderzoek in de instituties van onze samenleving de vraag of anderen zonder meer bereid zullen zijn daarin mee te gaan en dus ook de gevolgen van een idiosyncratische poging tot eigen definitie van de situatie te accepteren. Dat zal pas gebeuren, als de spreker zwaarwegende argumenten ter tafel kan brengen of over bijzonder charismatische gaven beschikt, dat wil zeggen, over een hem door de omgeving als vanzelfsprekend toegekende macht de situatie een eigen definitie te geven, die ook de anderen bindt.

In het ‘theorema van Thomas’ gaat het vooral over situaties waarin een algemeen geaccepteerde definitie van een situatie met een bij die definitie passend gedragspatroon bij nader ‘objectief’ onderzoek geen stand blijkt te kunnen houden in het licht van wat werkelijk het geval is. Het is niet zoals iedereen denkt dat het is; oorzaak en gevolg liggen anders dan wordt aangenomen, de ‘consequences’ zijn wel ‘real’, maar niet adequaat. Uiteraard is de kritiek die door het onderzoek op de gevestigde definitie van de situatie wordt uitgeoefend een poging om tot een nieuwe definitie van de situatie te komen. Is die definitie dan ook beter of maakt het eigenlijk niet uit, omdat met het hele concept van de definitie van de situatie als de bij uitstek menselijke vorm van omgang met de werkelijkheid de deur naar het relativisme toch al wagenwijd wordt opengezet?

Het maakt wel wat uit. Want net zo als mensen elkaar corrigeren bij een evident verkeerde definitie van de situatie of minstens proberen te voorkomen dat in een gegeven situatie de definities erg uit elkaar gaan lopen, zo kunnen definities van de werkelijkheid ook op hun houdbaarheid in het licht van de feiten worden getoetst. Natuurlijk is er ook op dat gebied dan sprake van een definitie van de situatie die gedeeld moet worden. De situatie moet herkend en geaccepteerd worden als één waarin sprake is van de uitvoering van sociaal-wetenschappelijk

onderzoek op basis van de voor die institutie geldende regels. Het daarbij horende gedrag is een kritische receptie van de resultaten van het onderzoek. In de praktijk hoeft het gedrag in de onderzochte situatie niet te veranderen, maar de legitimatie van de praktijk kan wel onder druk komen te staan als gevolg van de acceptatie door anderen van de uitkomsten van het onderzoek. Zij definiëren de situatie op een nieuwe manier en verbinden daar eventueel voor hun eigen gedrag wel consequenties aan. Zo komen we – bij wijze van ‘goede inschatting’ – als vanzelf weer bij de institutionele betekenis die W. I. Thomas zo’n 75 jaar geleden aan zijn theorema wilde geven.

Aanwinst of aanslag?

Verruimde winkeltijden en vrijetijdsbesteding¹

Andries van den Broek en Koen Breedveld

Eén van de erfstukken uit de nalatenschap van het eerste Paarse Kabinet is de verruiming van de winkeltijden per 1 juni 1996. Die Winkeltijdenwet had men in het regeerakkoord als volgt in het vooruitzicht gesteld: ‘Om moderne arbeids- en gezinspatronen niet in de weg te staan worden de restricties in de Winkelsluitingstijdenwet sterk verminderd.’

Het betrof deels een sanctionering van een reeds stilaan gegroeide situatie, deels een verdere liberalisering. Het principe van de vaste winkelsluitingstijden, ingevoerd ter bescherming van winkelier en winkelpersoneel, werd al enige tijd almaar rekkelijker gehanteerd. Meer en meer uitzonderingen op de ‘vaste’ winkeltijden (lees: vaste sluitingstijden) werden toegestaan: op vliegvelden, op NS-stations, bij benzinstations, op toeristische lokaties, bij begraafplaatsen, in nachtwinkels, op steeds meer plaatsen kon men ook ‘s avonds en op zondag voor een snelle boodschap of voor recreatief winkelbezoek terecht.

De Winkeltijdenwet uit 1996 gaf de feitelijk ontstane situatie een wettelijke grondslag, maar maakte tevens een verdere uitbreiding van de winkelopeningstijden mogelijk. Sindsdien staat het

winkeliers vrij hun deuren van maandag tot en met zaterdag van 06.00 tot 22.00 uur te openen, zonder een limiet op het aantal openingsuren per week. Hoewel winkels op zon- en feestdagen in beginsel gesloten zijn, kunnen gemeenten de lokale winkeliers op twaalf zondagen vrijstelling verlenen. Tussen ruimere mogelijkheid en feitelijk gebruik bestaat geen één-op-één relatie, maar liggen diverse keuzemomenten. Wat de zondagsopenstelling betreft, hebben lokale overheden de keus al dan niet ontheffing te verlenen. Vervolgens staat het winkeliers vrij om 's avonds en op koopzondagen al dan niet de deur gesloten te houden.² En ten derde heeft de consument zelf de keus al dan niet van de verruimde winkeltijden gebruik te maken.³

Ondanks het geleidelijke en niet-verplichtende karakter van de liberalisering van winkeltijden riep de invoering van de winkeltijdenwet weerstand op. Zo deed kardinaal Simonis van zich horen met de stelling dat de flexibilisering van de tijdsorde een bedreiging vormde voor het sociale karakter van de vrijetijdsbesteding. De vrees dat het gezinsleven in gedrang zou komen, het kerkelijk leven zou worden bemoeilijkt en het sociale leven zou verschralen, inspireerde kerken tot de Actie-tegen-de-24-uurs-economie⁴.

Inmiddels blijft een groeiend aandeel winkels, met name supermarkt- en dhz-ketens, 's avonds langer open. De periodieke zondagse winkelopenstelling heeft behalve bij die ketens ook bij andere detail-handelbranches en warenhuizen ingang gevonden. Een flink deel van de consumenten maakt van die nieuwe winkeltijden gebruik.

Op basis van het tijdsbestedingonderzoek uit 2000 kan worden onderzocht of de vrijetijdsbesteding, het sociale leven en het gezinsleven van degenen die 's avonds en op zondag winkelen inderdaad schril afsteken bij die van degenen die zich tot de klassieke winkeltijden beperken. Hier volgt een eerste aanzet, die de vrijetijdsbesteding betreft.

Bij een vergelijking van de vrijetijdsbesteding van degenen die de verruimde winkeltijden niet benutten met die van degenen die daar wel gebruik van maken, springen enkele flinke verschillen in het oog. Degenen die in de onderzoekswEEK alleen gedurende de traditionele tijden winkelden, lazen meer, benutten vaker elektronische media, hadden meer deel aan maatschappelijke participatie (onder andere verenigingsleven), en deden meer aan sport en overige liefhebberijen (tabel 1).

Tabel 1: Tijd die werd uitgetrokken voor diverse vormen van vrijetijdsbesteding (in uren per week) naar gebruik van winkelopenstelling 's avonds en op zondag, bevolking van 12 jaar en ouder, 2000

	geen gebruik	wel gebruik	significantie ^a
lezen	4,1	3,2	*
elektronische media	15,2	13,1	*
sociale contacten	10,1	9,8	
maatschappelijke participatie	1,9	1,4	*
uitgaan	2,5	2,7	
sport en bewegen	1,9	1,4	*
overige liefhebberijen	7,1	5,9	*
vrijetijdsmobiliteit	3,1	2,7	*

^a $p < .05$

Bron: SCP (TBO)

Ogenschijnlijk heeft benutting van de nieuwe winkeltijden dus inderdaad een als negatief te interpreteren effect op de vrijetijdsbesteding. Wie dan winkelt, besteedt aan tal van vrijetijdsactiviteiten, waaronder maatschappelijke participatie, minder tijd.

Het zou echter te voorbarig zijn aan deze observaties vergaande conclusies te verbinden. De 'verstoringe factor' ligt eigenlijk al in tabel 1 besloten: het vrijetijdsbudget van de twee vergeleken groepen is ongelijk, de kolomtotalen bedragen 45,9 respectievelijk 40,2 uur. Dat degenen die de nieuwe winkeltijden niet benutten meer tijd voor hun vrijetijds-

activiteiten uittrekken, kan dus wel eens verband houden met dat zij over meer tijd beschikken. Het tijdstip van winkelen verklaart dan niet de wijze van vrijetijdsbesteding. Deze hebben beide dezelfde oorzaak: het tijdsbudget waarover men beschikt. Daartoe is de zojuist gepresenteerde vergelijking opnieuw gemaakt, ditmaal echter rekening houdend met het effect van factoren die bepalend zijn voor het individuele vrijetijdsbudget (tijdsdruk van betaalde en huishoudelijke arbeid, taakcombinatie, sekse, leeftijd en scholingsniveau).

Dergelijke ‘gecontroleerde’ vergelijkingen leiden tot volstrekt andere conclusies. Van de zes eerder gevonden verschillen in de vrijetijdsbesteding, resteert dan alleen nog het verschil in de mate van fysieke beweging (tabel 2). Alle overige verschillen zijn verdwenen, inclusief die naar maatschappelijke participatie. Dit wil zeggen dat de eerder gevonden verschillen niet toe te schrijven zijn aan het tijdstip van winkelen, maar te herleiden zijn tot het beschikbare vrijetijdsbudget. Hoe drukker, hoe minder vrije tijd men heeft en hoe meer men uitwijkt naar ‘nieuwe’ winkeltijden.

De gedachte dat verruimde winkeltijden de wijze van vrijetijdsbesteding schade berokkenen, wordt verder ontkracht door een vergelijking van enige structuurkenmerken van de vrijetijdsbesteding.

Tabel 2: Tijd die werd uitgetrokken voor diverse vormen van vrijetijdsbesteding (in uren per week) naar gebruik van winkelopenstelling 's avonds en op zondag, gecontroleerd voor de effecten van tijdsdruk, taakcombinatie, sekse, leeftijd en opleidingsniveau, bevolking van 12 jaar en ouder, 2000

	geen gebruik	wel gebruik	significantie ^a
lezen	4,0	3,8	
elektronische media	14,8	14,7	
sociale contacten	10,1	10,0	
maatschappelijke participatie	1,8	1,8	
uitgaan	2,5	2,7	
sport en bewegen	1,9	1,5	*
overige liefhebberijen	6,8	7,2	
vrijetijdsmobiliteit	3,0	2,9	

^a $p < .05$

Bron: SCP (TBO).

Er bestaat tussen degenen die in de onderzoeksweek wel en geen gebruik maakten van de 'nieuwe' winkeltijden geen verschil in uithuizigheid, breedte en duur van de vrijetijdsbesteding in die week. Het enige onderscheid betreft het aantal vrijetijdsactiviteiten dat men in het algemeen rapporteert, en dat wijst juist op een grotere repertoirebreedte onder degenen die wel de 'nieuwe' winkeltijden benutten (tabel 3).

Gecontroleerd voor de variabelen die het vrijetijdsbudget beïnvloeden, is er nog een tweede contra-indicatie van het vermeend negatief effect van

Tabel 3: Structuurkenmerken van de vrijetijdsbesteding (geïndexeerd, gemiddelde = 100) naar gebruik van winkelopstelling 's avonds en op zondag, bevolking van 12 jaar en ouder, 2000

	geen gebruik	wel gebruik	significantie ^a
uithuizigheid van de vrije tijd	99,2	103,3	
aantal activiteiten per week	99,4	102,5	
aantal activiteiten per jaar	97,8	109,8	*
langer volgehouden vrijetijdsbesteding	100,0	100,7	

^a $p < .05$

Bron: SCP (TBO).

de ruimere winkeltijden (tabel 4): ook binnen de onderzoeksweek is de repertoirebreedte in de vrije tijd groter onder degenen die wel 's avonds en/of op zondag winkelden. Daar staat tegenover dat degenen die alleen de traditionele winkeltijden benutten, wat vaker langer achtereen dezelfde vrijetijdsactiviteit ondernamen.

Of ruimere winkeltijden op termijn eventueel maatschappelijke rust en ritmes geërodeerd zullen blijken te hebben, laat zich op basis van deze exercities niet voorspellen. Momenteel zijn er echter geen kwantitatieve aanwijzingen dat de wijze van vrijetijdsbesteding schade ondervindt van de verruiming van de winkeltijden. De oorzaak van verschillen in de vrijetijdsbesteding ligt niet in het tijdstip van winkelen maar in de beschikbare tijd.

Tabel 4: Structuurkenmerken van de vrijetijdsbesteding (geïndexeerd, gemiddelde = 100) naar gebruik van winkelopstelling 's avonds en op zondag, gecontroleerd voor de effecten van tijdsdruk, taakcombinatie, sekse, leeftijd en opleidingsniveau, bevolking van 12 jaar en ouder, 2000

	geen gebruik	wel gebruik	significantie ^a
uithuizigheid van de vrije tijd	99,9	110,3	
aantal activiteiten per week	98,8	104,7	*
aantal activiteiten per jaar	98,5	106,9	*
langer volgehouden vrijetijdsbesteding	100,2	99,4	*

^a $p < .05$

Bron: SCP (TBO).

Noten

1. Deze bijdrage is gebaseerd op de dit voorjaar te verschijnen SCP-studie *De meerkeuzemaatschappij* (Breedveld en Van den Broek 2003) in opdracht van het ministerie van Economische Zaken, waarin onder meer een hoofdstuk over de nieuwe winkeltijden.
2. Zie Breedveld et al. (2002) voor een case-study in een middelgrote stad.
3. Breedveld en Van den Broek (2001) bevat een eerste analyse van gegevens uit het tijdsbestedingsonderzoek, in Breedveld en Van den Broek (2003) volgen nadere analyses.
4. Zie Breedveld (1999) voor een overzicht van die discussie.

Literatuur:

- Breedveld, K., *Regelmatig onregelmatig*. Amsterdam: Thela (1999).
- Breedveld, K. en A. van den Broek (red.). *Trends in de tijd*. Den Haag: SCP (2001).
- Breedveld, K. en A. van den Broek. *De meerkeuzemaatschappij*. Den Haag: SCP (2003).
- Breedveld et al. (2002)
- Breedveld, K., M. Cloïn en A. van den Broek. *Ruimte voor tijd*. Den Haag: Stuurgroep Dagindeling (2002).
- Broek, A. van den, K. Breedveld en W. Knulst. *Naar andere tijden?* SCP: Den Haag (1999).

Angst en vertrouwen na 11 september

Paul Dekker

In pogingen om de politieke onrust in Nederland in de eerste helft van 2002 te duiden wordt behalve naar binnenlandse toestanden ook nog wel eens verwezen naar '11 september'. Om veel meer dan een verwijzing gaat het vaak niet, maar enkele vermoedens en argumenten zijn er wel te geven. De terroristische aanslagen in Amerika op 11 september 2001 zouden ook in ons land op grote schaal angsten en onzekerheid teweeggebracht hebben. Dergelijke aanslagen zouden ook bij ons mogelijk zijn. Bij gebrek aan mogelijkheden om die dreiging weg te nemen zouden gevoelens van angst en onzekerheid een uitweg hebben gevonden in een politiek oproer. Een argument daarbij kan zijn dat de politiek blijkbaar niet in staat is de veiligheid van burgers te garanderen en dat het dus tijd is voor andere politiek. Daarnaast zou de fundamenteel-islamitische achtergrond van de terroristen van 11 september aanleiding zijn geweest om de maatschappelijke vrede in eigen omgeving bedreigd te zien door etnische conflicten en om vervolgens eventueel de zittende politici verantwoordelijk te stellen voor het ontstaan van deze dreiging in eigen land. Dit zou mensen ertoe hebben gebracht in groten getale hun

toevlucht te zoeken bij partijen die zich afwijzend uitlieten over de gevestigde politiek en ook over de multiculturele samenleving. Die electorale stap laat ik hier buiten beschouwing en ik beperk me tot de veronderstelde daaraan voorafgaande veranderingen: een toename van angsten, met name voor terrorisme en etnische conflicten, en in samenhang daarmee een afname van vertrouwen, met name in de regering en het parlement.

In tabel 1 staan gegevens vermeld uit vier Eurobarometer-enquêtes uit de periode najaar 2000 – voorjaar 2002 die licht kunnen werpen op de plausibiliteit van deze vermoedens.¹

Zijn angsten en met name de angst voor terrorisme en etnische conflicten toegenomen? Nee, dat is niet het geval. De gemiddelde angsten liggen in het najaar van 2000 en van 2001 op hetzelfde niveau en in het voorjaar van 2002 daaronder. De angst voor etnische conflicten neemt alleen maar af. De angst voor terrorisme is na 11 september 2001 wel duidelijk groter, maar die ligt een paar maanden later ook weer op of onder het niveau van eind 2000 (al behoudt ze wel de op de georganiseerde misdaad veroverde eerste plaats).

Is het vertrouwen in instituties en met name in regering en parlement afgenomen? Ook hier is het antwoord ontkennend. Het gemiddelde vertrou-

wen vertoont slechts kleine schommelingen. Na 11 september 2001 is het vertrouwen in regering en parlement (evenals in overheidsinstellingen, leger, EU en VN) niet kleiner maar groter dan in eerdere metingen, om in het voorjaar van 2002 weer te zakken naar het oude niveau.

Is er eigenlijk wel een negatieve samenhang tussen angsten en vertrouwen? Ja, maar in zeer beperkte mate. Op alle drie meetpunten waarin de nodige gegevens beschikbaar zijn, zijn de gemiddelde angst en het gemiddelde vertrouwen zwak negatief gecorreleerd ($\pm -0,1$). In de helft van de gevallen waarin relaties tussen de gearceerde twee angsten en twee soorten vertrouwen statistisch significant zijn, zijn ze negatief. Wie niet bang is voor etnische conflicten heeft bij voorbeeld vaker vertrouwen in de regering (77% eind 2001 en 68% in 2002) dan wie daarvoor wel bang is (respectievelijk 71% en 61%). Dat vertrouwen verschilt echter niet tussen mensen die wel of niet bang zijn voor terrorisme. Deze relaties zijn te zwak voor een stevig verhaal over het opzeggen van vertrouwen als consequentie van angsten.

Kortom, de impact van 11 september was beperkt qua reikwijdte (alleen angst voor terrorisme) en qua tijd (voorjaar 2002 is die alweer weggeëbd) en ze was anders dan gedacht (eind 2001 was er méér

vertrouwen in overheden). Massale afkeer van de gevestigde politiek ten gevolge van angst voor externe bedreigingen is ook onwaarschijnlijk gezien de relaties op individueel niveau. Die relaties geven overigens nog minder steun aan de tegengestelde verwachting dat juist bedreigde mensen hun toevlucht zoeken bij de overheid.

Tabel 1 Angst en vertrouwen in de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder, 2000-2002 (in %)

	2000	2001-1	2001-2	2002
Bang voor: ^a				
een wereldoorlog	23	.	34	26
een kernoorlog in Europa	20	.	26	22
een conventionele oorlog in Europa	25	.	24	24
een per ongeluk gelanceerde kernraket	34	.	34	27
een ongeluk in een kerncentrale	62	.	50	45
de verspreiding van massavernietigingswapens	46	.	60	47
etnische conflicten in Europa	68	.	64	59
terrorisme	68	.	76	64
georganiseerde misdaad	75	.	65	58
ziekte-epidemieën	40	.	43	38
(zegt nergens bang voor te zijn)	(8)	.	(11)	(16)
gemiddelde angst	47	.	48	41
Vertrouwen in: ^b				
de schrijvende pers	47	66	59	58
de radio	72	79	73	72
de televisie	72	72	76	72
justitie, [nationale] rechtssysteem	60	63	64	58
de politie	69	71	69	61
het leger	77	61	70	58
de kerk	38	40	44	41
de vakbonden	64	49	58	56
politieke partijen	42	34	37	38
overheidsinstellingen	54	54	63	59
grote ondernemingen	48	45	40	45
de [nationale] regering	.	65	73	64

het [nationale] parlement	62	66	71	61
de Europese Unie	.	48	66	52
de Verenigde Naties	74	61	73	66
niet-overheidsinstellingen	50	52	44	53
liefdadigheidsinstellingen en vrijwilligersorganisaties	63	62	52	63
het onderwijssysteem	74	.	.	.
(spreekt nergens vertrouwen in uit)	(1)	(1)	(1)	(2)
gemiddeld vertrouwen in instituties	60	58	61	57

^a 'Ik heb hier een aantal zaken op een rij gezet, waarvoor sommige mensen zeggen bang te zijn. Kunt u mij voor [...] zeggen of u daar zelf bang voor bent of niet?' Vermeld zijn percentages 'wel bang' in plaats van 'niet bang' en 'weet niet' van de respondenten die maximaal drie maal 'weet niet' antwoordden. De volgorde is die waarin de gevaren zijn voorgelegd.

^b 'Ik wil u nu een vraag stellen over het vertrouwen dat u heeft in bepaalde instellingen. Zegt u mij voor elk van de volgende instellingen of u er eerder wel vertrouwen of eerder geen vertrouwen in heeft.' Vermeld zijn percentages 'eerder wel vertrouwen' in plaats van 'eerder geen vertrouwen' en 'weet niet' van respondenten die maximaal vijf maal 'weet niet' antwoordden. De volgorde is die waarin de instituties zijn voorgelegd. Selectie en volgorde van instituties wijken in 2000 af.

Bron: Eurobarometer 54.1 (november-december 2000), 55.1 (april-mei 2001), 56.2 (oktober-november 2001) en 57.1 (maart-april 2002), gewogen resultaten.

Noot

1 Dit stukje biedt alleen enkele Nederlandse bevindingen. Een analyse van de ontwikkelingen in institutioneel vertrouwen in ons land in vergelijkend perspectief met de nodige methodische mitsen en maren hoop ik begin 2003 elektronisch beschikbaar te kunnen stellen (pd@scp.nl).

Bang, berekenend, bezorgd

Veiligheid in de ogen van de bevolking

Cora Maas-de Waal

Het merendeel van de bevolking voelt zich niet onveilig en de beleving van onveiligheid is al jaren vrij stabiel, zo luidden twee uitkomsten uit het rapport *Zekere banden* dat het SCP in juni 2002 uitbracht. Ze werden het onderwerp van scherpe kritiek in de media: Sociale blindheid, het SCP keek niet met de juiste lens naar burgers. ‘SCP mist de ramp’ oordeelde de directeur van de Onderzoekschool Maatschappelijk Veiligheid. De onderzoekschool had in een eigen survey, kort na de aanslagen op het World Trade Center, vastgesteld dat bijna twee keer zoveel Nederlanders zich na 11 september onveilig voelden als daarvoor. Met als bijzondere nuancering dat dit alleen voor de onveiligheidsbeleving gold en niet voor het praktisch handelen van burgers. In hun gedrag waren burgers zich juist dapperder gaan tonen.

Al met al voldoende aanleiding de onveiligheidsbeleving nog eens onder de loep te nemen.

Hoe aannemelijk is de veronderstelling dat de bevolking zich steeds onveiliger is gaan voelen en dat in het SCP-onderzoek ongeschikte meetinstrumenten – landelijke survey’s – het ware beeld vertroebelen?

Spraakverwarring

De groeiende aandacht voor de onveiligheidsbeleving is eind jaren zeventig begonnen en opgekomen met de introductie van de slachtofferenquêtes. Deze enquêtes gaven niet alleen inzicht in de omvangrijke ‘verborgen criminaliteit’ (dark number), ze brachten ook de subjectieve beleving in beeld en de ervaringen van slachtoffers met de politie, de justitie en de hulpverlening. Aanvankelijk werden onveiligheidsgevoelens vooral als probleem van perceptie gezien en daarmee gerelativeerd. Tussen angst en werkelijke slachtofferkans was vaak geen direct verband. Voor onderzoekers was de onveiligheidsbeleving van meet af aan een lastig – want meerduidelijk – begrip (Cozijn en Van Dijk 1976). Minstens drie betekenissen kunnen worden onderscheiden. Allereerst de angst om slachtoffer te worden van een misdrijf. Deze angst dient volgens Garofalo (1981) nader te worden onderscheiden in actuele en chronische angst. Chronische angst voor criminaliteit komt maar weinig voor.

Een tweede betekenis heeft betrekking op het persoonlijke risico, de inschatting van de kans slachtoffer van criminaliteit te worden. Dit is een cognitieve waardering, die met persoonlijke angst niet veel van doen hoeft te hebben. Dit laatste geldt waarschijnlijk nog sterker voor de derde betekenis van onveiligheidsbeleving, namelijk de mening

van de bevolking over de ernst van criminaliteit en de prioriteit die dit probleem voor de overheid zou moeten hebben.

De grote definitieverschillen waren destijds zelfs aanleiding voor te stellen het begrip maar niet meer te gebruiken en te spreken over meningen en reacties op criminaliteit (Steinmetz en Van Anandel 1985). Dat voorstel heeft het niet gehaald, het tegendeel is het geval. Vanuit het idee dat onveiligheid niet alleen uit criminaliteit hoeft voort te komen, is het begrip zelfs verder verbreed naar de leefomgeving en naar angst en onzekerheid van mensen in het algemeen (Van der Vijver 1993; Raes 1994). Ook het meer recente onderscheid van Baumann (1999) in onveiligheid als gebrek aan 'security', 'certainty' en 'safety' geeft daar blijk van. Alleen 'safety' krijgt nog de betekenis van het zich niet-bedreigd voelen als gevolg van criminaliteit.

Onderzoeksgegevens en recente trends

Bekijken we in dit licht de landelijke trends in de Nederlandse gegevens. Allereerst de onveiligheidsgevoelens en het persoonlijk risico. Informatie hierover is te vinden in twee slachtofferenquêtes, het Permanent onderzoek leefsituatie (POLs), de enquête van het CBS die de opvolger is van de Enquête rechtsbescherming en veiligheid (ERV) en de Politiemonitor bevolking van de ministeries

van Binnenlandse Zaken en van Justitie. De CBS-enquête constateert in de beantwoording van de vraag: 'Voelt u zich wel eens onveilig?' in het laatste kwartaal van 2001 een toename van 21% naar 25%. In de Politiemonitor 2002 meldt 5% van de bevolking zich vaak onveilig te voelen, 25% voelt zich soms of zelden onveilig. 69% geeft aan zich nooit onveilig te worden, ten opzichte van 2001 is dit een stijging met 2%. Ook in de Politiemonitor zijn de schommelingen van jaar tot jaar gering.

Risicomijdend gedrag is ook uit de CBS-enquête af te leiden (tabel 1). Zo geeft circa 30% van de bevolking aan onveilige plekken in de buurt te kennen en heeft 15% zijn uitgaanspatroon enigszins gewijzigd. Het aandeel van de bevolking dat de deur niet opendoet als er 's avonds onverwacht wordt gebeld, ligt veel hoger (57%) en nam iets toe. Toegenomen is ook het treffen van technische maatregelen tegen inbraak en fiets- en autodiefstal door beter hang- en sluitwerk, veiligheidssloten, een alarminstallatie etc. (SCP 2001).

Het beeld uit de Politiemonitor is grotendeels vergelijkbaar. Opmerkelijk in de Politiemonitor is dat ouders het risico voor hun kinderen vaker gingen beperken door hen te verbieden ergens heen te gaan. Het geheel overziend blijkt dat een ruime meerderheid van de bevolking zich zelden of nooit

Tabel 1: Percentage van de bevolking dat zich wel eens onveilig voelt, 1992-2001

	bang alleen thuis	angst bij open- doen	onveilige plekken in buurt	ander uitgaans- gedrag
1992	24	52	34	17
1993	25	54	35	19
1994	23	56	35	18
1995	23	56	34	17
1996	21	57	33	17
1997	19	55	.	15
1998	18	54	.	15
1999	20	57	31	18
2000	20	56	29	15
2001	19	57	9	15

Bron: CBS, ERV (1992-1996), POLS (1997-2001).

onveilig voelt. Het persoonlijk gevoel van onveiligheid is door de jaren heen ook niet sterk veranderd. Mensen zijn vooral meer technisch preventieve maatregelen gaan treffen, maar treffen op andere punten nauwelijks vaker voorzorgen in hun gedrag.

Volgt de mening van de bevolking over criminaliteit als maatschappelijk probleem. In het onderzoek *Culturele Veranderingen* geven burgers veiligheid een hoge plaats op een lijst van prioriteiten voor de overheid: 63% plaatst de bestrijding van de misdaad bij de eerste vijf op een totaal van zestien. Voor ordehandhaving doet 58% dit. De waardering voor

het overheidsbeleid op het gebied van criminaliteit en handhaving van de openbare orde is laag. Slechts een vijfde van de bevolking geeft de overheid het rapportcijfer 7 of hoger. Driekwart van het publiek wenst voor de ordehandhaving en criminaliteitsbestrijding een krachtiger beleid. Een grote meerderheid (ruim 80%) van de bevolking meent bovendien dat de criminaliteit toeneemt en is niet geneigd criminaliteit te accepteren als een maatschappelijk verschijnsel ‘dat erbij hoort’ (tabel 2).

Tabel 2: Opvattingen over criminaliteit onder de bevolking, 1991-2000 (in procenten)

	misdaad echt probleem ^a	misdaad neemt toe ^b	waarvan neemt sterk toe ^b
1991	85	89	70
1993	89	93	75
1994	92	92	73
1995	86	87	65
1996	83	82	60
1997	85	88	61
2000	.	85	71

^a De volledige vraagstelling was: Vindt u dat de misdaad in Nederland een echt probleem aan het worden is, of vindt u dat het er normaal bij hoort? In deze kolom vindt u het percentage van de bevolking dat koos voor het antwoord: een echt probleem.

^b De volledige vraagstelling was: Bent u van mening dat de misdadigheid in Nederland de laatste tijd toeneemt, gelijk blijft of afneemt? In de tweede kolom vindt u het percentage van de bevolking dat koos voor het antwoord: neemt toe; in de derde kolom het percentage daarvan dat koos voor het antwoord: neemt sterk toe.

Bron: SCP (2001), Culturele Veranderingen

Uit de gegevens kan worden geconcludeerd dat de bezorgdheid van de bevolking over de criminaliteit hoog is. Het gaat hier echter niet om een nieuw verschijnsel, die bezorgdheid was er al sinds het begin van de jaren negentig.

Conclusies

Een meerderheid van de bevolking voelt zich persoonlijk niet onveilig, een vrij stabiele uitkomst over een langere periode. Zoals hiervoor vermeld, vonden onderzoekers van de Onderzoeksschool Maatschappelijke Veiligheid – eveneens op basis van survey-onderzoek – dat na de aanslagen in de vs een veel groter deel van de bevolking, zo'n 40%, opgaf zich vaak of wel eens onveilig te voelen (Elffers et al. 2001). In de landelijke enquêtes is een dergelijk percentage niet terug te vinden. Het laatste kwartaal van 2001 laat in de CBS-gegevens enige toename zien, van 21% naar 25%. De uitkomsten van de Politie-monitor 2002 verschillen echter nauwelijks van die uit 2001.

Over de criminaliteit als maatschappelijk probleem daarentegen en over het beleid van de overheid op dit terrein zijn burgers in grote meerderheid duidelijk bezorgd. Die bezorgdheid is echter evenmin van recente datum. Wat veranderd is in het afgelopen jaar is de intensieve discussie over deze bezorgdheid en de aandacht ervoor in de media.

Terugkomend op de vraag naar de juiste lens – het survey als het meetinstrument – is het antwoord dat het beeld van de onveiligheidsbeleving eerder wordt vertroebeld door de dubbelzinnigheid van het begrip dan door de onderzoeksmethode.

Literatuur

- Bauman, Z., *In search of politics*. Cambridge: Polity press 1999.
- Cozijn, C. en J.J.M. van Dijk, *Onrustgevoelens in Nederland*. Den Haag: WODC/ministerie van Justitie, 1976.
- Elffers, H., D. Hessing, J. de Keijser en P. van Koppen, 'Nederland veiliger. Door Bin Laden durven we de straat weer op.' In: *Veiliger-wijs, opiniekolom van de Onderzoekschool maatschappelijke veiligheid (OMV)* 1 (2001) 5.
- Garofalo, J., 'The fear of crime: causes and consequences.' In: *The Journal of criminal law and criminology* 72 (1981) 2 (839-857).
- Raes, K., 'Onveiligheid in een normloze wereld.' In: Gerard Anderiesen, Willem de Haan, Paul Kuypers, Koen Raes en Bernadette de Wit (red.), *Als angst regeert*. Amsterdam: De Balie, 1994.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, *De sociale staat van Nederland 2001*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2001.
- Steinmetz, C.H.D. en R.G. van Andel, 'Meningen over en reacties op criminaliteit: een nieuwe visie op eerdere WODC-resultaten'. In: *Justitiële verkenningen* 11 (1985) 1 (25-72).
- Vijver, C.D. van der, *De burger en de zin van het strafrecht*. Lelystad: Koninklijke Vermande, 1993 (dissertatie).

Broodje Nostradamus

Joep de Hart

Onderzoek laat zien dat mensen geneigd zijn de meest vage en algemene beschrijvingen als typisch van toepassing op henzelf te zien, zonder dat ze zich realiseren dat de betreffende beschrijving op tal van andere situaties of personen betrekking kan hebben. Dit verschijnsel wordt wel aangeduid als het Barnum-effect, naar Phineas Taylor Barnum (1810-1891), een circusdirecteur in het negentiende eeuwse Amerika (het Barnum & Bailey Circus). De succesformule van een circus vatte hij samen met de slogan dat een goed circus voor elk wat wils diende te hebben ('a little something for everybody'). Het Barnum-effect is onder andere toegepast op de werkzaamheden van astrologen, handpalmlezers, spiritistische mediums, grafologen en helderzienden. Maar het verkreeg een navrante actualiteit na de aanslag van 11 september 2001, op de WTC-torens te New York.

Als een catastrofe plaatsgrijpt met een ontwrichtend effect op het alledaagse leven, dan reageren mensen op uiteenlopende wijzen. Sommigen grijpen naar de bijbel, anderen ontdekken een samenzwering of falende autoriteiten, weer anderen gaan

op zoek naar voorspellingen van de gebeurtenis. Daarmee lijkt deze minder zinloos en willekeurig, doordat de ramp in het kader van een groter plan wordt geplaatst. Een gerenommeerde leverancier van profetieën is door de jaren heen de zestiende-eeuwse Franse astroloog en arts Michel de Nostredame (1503-1566) geweest, doorgaans aangeduid met de gelatiniseerde benaming Nostradamus. Nostradamus' hoofdwerk zijn *De Centurien*, de titel die na de dood van de auteur werd gegeven aan zijn profetieën. Ze zijn geformuleerd in de vorm van bijna duizend kwatrijnen, gegroepeerd in groepen van honderd (vandaar). Elk kwatrijn heeft betrekking op een bepaalde gebeurtenis of tijdperk en bevat een voorspelling die doorgaans moeilijk te interpreteren valt. De kwatrijnen staan namelijk vol met esoterische metaforen en anagrammen, bevatten nauwelijks specifieke geografische verwijzingen en hanteren geen chronologische volgorde. In de uren na de aanslag op het World Trade Center speelde een vermeende passage uit Nostradamus' werk een opvallende rol als een prototypische *urban legend* of broodje aap-verhaal. Bij de rol die zij kon gaan spelen in de perceptie van 11 september vormde het moderne medium Internet een doorslaggevende factor.

Binnen enkele uren na de aanslag circuleerde de volgende tekst als e-mail bericht:

*'In the city of God there will be a great thunder,
Two brothers torn apart by Chaos,
while the fortress endures,
The great leader will succumb,
The third big war will begin when the big city is burning'*
Nostradamus 1654

De oplettende lezer zal al hebben geconstateerd dat de toegevoegde datum erop wijst dat de tekst niet van Nostradamus kan zijn, want die overleed in 1566. Hij valt dan ook nergens in zijn werken aan te treffen, maar stamde van een Webpagina uit 1997. Die bevatte een essay van de student Neil Marshall van de Brock University in Canada. Marshall fabriceerde de genoemde tekst (waarvan het begin losjes was ontleend aan twee originele kwatrijnen) om te demonstreren dat geschriften als die van Nostradamus cryptisch genoeg zijn om er een 'voorspelling' van zo goed als alles uit af te leiden. Een anoniem plukte zijn voorbeeld van de Webpagina, voegde er als vijfde zin nog enkele metaforen aan toe, om het geheel vervolgens het Net op te sturen als een frappant voorbeeld van de profetische vermogens van de Franse ziener en de oproep het bericht verder te verspreiden.

En dat gebeurde! In tal van varianten vond het vervolgens als een soort kettingbrief ('Net hoax') zijn weg naar talloze chatboxen, discussielijsten en individuele surfers. In het kielzog hiervan ontstond er een ware run op Nostradamus literatuur, zoals blijkt uit de toppositie daarvan in de verkoopljsten na 11 september van Internetboekhandels als Amazone.com. In de tweede helft van september en in november stonden boeken over de profetieën op de derde en vijfde, de complete profetieën zelfs op de eerste plaats. *The man who saw tomorrow*, een documentaire uit 1980 van Orson Welles over Nostradamus, werd de best verkopende video van Amazon en bij Amerika's grootste keten van videotheken moesten lange wachtlijsten voor de video worden aangelegd. Het woord Nostradamus klom in sneltreinvaart naar de top-3 van zoektermen bij de zoekmachines als Google en Terra Lycos. In de weken na 11 september overtrof het aantal Nostradamus-hits bij Lycos dat van bijvoorbeeld World Trade Center, Osama Bin Laden, New York City, Terrorism of Pentagon. 'Nostradamus' ontwikkelde zich zelfs tot absoluut gezien de meeste gezochte term van de afgelopen jaren, als opvolger van het woord 'election', de vorige recordhouder vanwege de spannende verkiezingsstrijd tussen Bush en Gore. Binnen een etmaal na de aanslagen ging dit ook voor Google en Yahoo gelden en dat bleef zo in de twee weken erna.

Ondertussen raakte de server van de arme Brock University dermate overladen dat Marshalls pagina in ijlt tempo verwijderd moest worden.

Het broodje Nostradamus-verhaal stond in de turbulentie na de aanslag niet op zichzelf. Eveneens op internet circuleerden foto's van Associated Press, op basis van tv-beelden van CNN. Daarin viel voor de goede waarnemer het gezicht van satan in de rook van de brandende torens te ontwaren: het WCT als Rorschach-test. Op andere sites werd de lezer geadviseerd in MS Word de combinatie 'q33ny' in hoofdletters te typen (die geacht werd overeen te komen met het vluchtnummer van een van de rampvliegtuigen). Verandering van de lettergrootte naar 26 of meer en omzetting in wingdings levert een reeks symbolen op die duidelijk maken dat ook Microsoft en de Israëliëse geheime dienst bij de aanslag waren betrokken. En dat zijn dan nog maar enkele van de talrijke voorbeelden.

Zulke *urban legends* vormen de moderne versie van oude volksverhalen en sprookjes, die doorgaans stammen uit orale tradities. Net als deze gaan ze vaak over de dingen die in een samenleving als beangstigend worden ervaren (in veel sprookjes bijvoorbeeld het donkere woud). *Urban legends* mogen dan lange historische wortels hebben, het verspreidingstempo van Nostradamus 'voorspelling'

van de gebeurtenissen van 11 september 2001 was bijzonder en typerend voor de moderne informatietechnologie. Bepaald niet uitzonderlijk was dát hij als voorspeller werd geciteerd. Hetzelfde is door de jaren heen steeds weer gebeurd. De opkomst van zowel Napoleon als Hitler, de val van Mussolini, de creatie van de atoombom en de eerste maanlanding, de moord op president Kennedy, de ontdekking en nadering van de komeet Hale-Bopp in 1995 en het neerstorten van de TWA-vlucht 800 in juli 1996: zij alle en nog veel meer werden eerder afgeleid uit zijn bundeling van profetieën.

Dat gebeurt volgens een vast patroon. Steeds starten de gelovigen hun creatieve interpretaties nadat de gebeurtenis heeft plaatsgevonden. Ze gaan daarbij te werk volgens het verificatiebeginsel. Dat wil zeggen: zij schenken uitsluitend aandacht aan onderdelen van de tekst die lijken te corresponderen met wat is voorgevallen en maken overuren in het wegredeneren van contradicties. Aldus worden bewijzen bijeengesprokkeld voor de helderziende gaven van de Franse auteur. Daarmee is het principe ongeveer gelijk aan dat wat wordt gehanteerd bij bedevaartplaatsen, waar wel dankbetuigingen, verhoorde gebeden en wonderen worden geboekstaafd, maar geen klachten of vruchteloze pogingen. Het is allemaal al te vinden in het artikel over vooroordelen

(Préjugé) uit de befaamde Encyclopédie van Diderot en d'Alembert. Naar aanleiding van een schipbreuk valt daar te lezen dat de namen van de paar overlevenden gegraveerd plegen te worden in de tempels, terwijl de niet-verhoorde gebeden verloren gaan in de diepten van de zee.

Hoe ontevreden zijn burgers eigenlijk over de overheid?

Vic Veldheer

Het beeld in de media over de prestaties van de overheid wordt meer bepaald door haar mislukkingen dan door haar successen. Nieuws is pas nieuws als het slecht nieuws is, zo blijkt ook uit een korte inhoudsanalyse van dagbladen (SCR 2002: 181-183). Voeg daarbij de crises, branden, rampen, fraudes en andere incidenten van de afgelopen jaren en er lijkt sprake te zijn van een klimaat waarin de overheid weinig goeds kan doen. En 'iedere werkdag rond de klok van half elf' proberen Barend en Van Dorp – met wisselend succes – in het gesprek met de politicus van die avond aan te tonen dat die overheid eigenlijk ook tot weinig in staat is. Voor burgers een weinig vrolijk stemmend beeld en je zou dan ook denken dat burgers over het algemeen ontevreden zijn over wat de overheid presteert.

Maar wat blijkt? Het percentage burgers dat tevreden is met wat de regering doet, ligt al jaren ruim boven de 60%, enkele jaren geleden was het zelfs bijna 80%! Het oordeel van mensen over het functioneren van de overheid is wat minder positief, maar ligt toch ook al jaren boven de 60%. Nu weten we dat mensen de neiging hebben zich in enquêtes

over het algemeen tevreden te tonen; een hoog percentage zegt dus niet alles, maar wijst in elk geval niet op grote onvrede over een breed front.

Is de tevredenheid in het algemeen hoog, over belangrijke beleidsterreinen is men ontevreden, zoals over het onderwijs, de gezondheidszorg, de misdaadbestrijding. Daar vindt men dat de overheid veel te weinig doet. Hoewel driekwart van de mensen in het algemeen tevreden is over de regering en twee derde over het functioneren van de overheid, zien we die algemene tevredenheid inmiddels dalen en is de tevredenheid over specifieke onderdelen laag. Hoe kan dat?

De Rotterdammer Aad Peeters, 80 jaar oud en al 55 jaar lid van de PvdA, weet wel waar de ontevredenheid van de burgers over de politiek vandaan komt: uit de tevredenheid over wat de afgelopen jaren is bereikt. ‘Kamerbreed tapijt, dat hebben ze nu, en allemaal gaan ze met vakantie. Het is ze ook gegund, natuurlijk, maar waar hebben ze het aan te danken: aan de rooien. En dat vergeten ze’ (in NRC-Handelsblad van 21 november 2002).

Dat is natuurlijk waar: uit kiezersonderzoek weten we dat mensen niet zozeer stemmen om wat de politiek tot stand heeft gebracht, maar meer om wat ze aan resultaat verwachten. Wat inmiddels is bereikt, (welvaart, werkgelegenheid, goed wonen en dergelijke) wordt niet meer geteld. Wat

wel meespeelt, is de angst om te verliezen wat je hebt, zeker in een tijd van economische stagnatie. In zo'n klimaat verwachten burgers steeds meer van de overheid en wanneer de overheid er niet in slaagt aan die verwachtingen te voldoen, worden burgers ontevreden(er). We weten ook uit onderzoek dat dit één van de verklaringen is en er zijn cynici die beweren dat de overheid het in de ogen van de burgers nooit goed zal kunnen doen, juist vanwege die almaar stijgende verwachtingen. Dat zou betekenen dat de mensen dus altijd ontevreden zijn en nooit tevreden zijn te stellen. Nu ligt dat ook wel enigszins in de aard van de Nederlander, maar een dergelijke opvatting is wel erg defaitistisch.

We hebben gezien dat die ontevredenheid zich vooral richt op zaken die voor de mensen van groot belang zijn: de veiligheid op straat, het onderwijs op de scholen en de zorg voor de zieken. Tegelijk is het zo dat mensen tevredener zijn wanneer ze gevraagd wordt over diensten waarvan ze wel eens gebruik hebben gemaakt. Dat weten we eigenlijk al heel lang: 'Hoe concreter er over de overheid gevraagd wordt en hoe meer men er persoonlijk bij betrokken lijkt te zijn, des te positiever is het antwoord dat de respondenten geven' (Huismans en Siegerist 1974: 22; Goodsell 1994). 'Hier werkt het meer algemene mechanisme dat men positiever over overheidsor-

organisaties gaat oordelen naarmate men er meer concrete ervaringen mee heeft opgedaan' (Feick en Mayntz 1982: 430-431 in SCR 1988: 415). Deze uitkomst werd onlangs weer bevestigd in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2002*.

Bij vragen over tevredenheid over de prestaties van de overheid spelen opvattingen over de overheid eveneens een rol. Mensen die in het algemeen positief staan tegenover de publieke sector en de overheid zijn tevredener dan mensen die meer heil verwachten van de markt. Het beeld dat men heeft van de overheid kleurt voor een groot deel het antwoord op de vraag naar tevredenheid. Van belang is ook wat mensen tot de overheid rekenen: niet iedereen verstaat daar hetzelfde onder, zoals blijkt uit recent onderzoek in landen van de EU. Het beeld is zeer divers wanneer je mensen vraagt welke voorzieningen – zoals scholen, ziekenhuizen, politie, postkantoren, de spoorwegen, telecom, water en electriciteit – zij tot de overheid c.q. publieke dienstverlening rekenen. Zo blijkt bijvoorbeeld dat Nederlanders het postkantoor niet als een publieke dienst zien, dit in tegenstelling tot de meeste Europeanen (Bouckaert 2002: 19). Het vragen naar de tevredenheid over de overheid in het algemeen zegt dan ook om deze reden niet zo veel.

Ten slotte wordt de tevredenheid over de overheid ook beïnvloed door wat de burger van de over-

heid en haar dienstverlening verwacht. De kwaliteit van het gebodene is één factor, de verwachtingen en percepties van de burger een andere. Wanneer je bijvoorbeeld verwacht dat je een half uur moet wachten voordat je geholpen wordt en je wordt al na vijftien minuten geholpen, zal je tevredener zijn dan wanneer je dacht meteen geholpen te worden en dan een kwartier moet wachten. In kringen van marktonderzoekers spreekt men heel chic van de zogenoemde disconfirmatietheorie: ontevredenheid ontstaat wanneer de feitelijkheid niet beantwoordt aan de verwachtingen.

De vraag hoe ontevreden de tevreden burger is, is dus niet in één antwoord te vangen. Het maakt nogal wat uit of je het oordeel van de burger vraagt over de overheid in het algemeen of over bepaalde overheidssectoren als onderwijs en zorg. In het eerste geval oordeelt men positiever dan in het tweede geval. Vervolgens maakt het voor de oordeelsvorming nogal wat uit of men persoonlijk betrokken is bij of concrete ervaring heeft met een overheidsdienst of niet. In het eerste geval oordeelt men positiever dan in het tweede geval. Burgers zijn over het algemeen dus wel tevreden over wat de overheid doet, maar over sommige overheidsprestaties dus niet. En het beeld dat in de media van de overheid wordt geschetst, spoort wel erg weinig met dat van de burgers.

Referenties

- Bouckaert, Geert et al. *Identity vs Performance: An overview of theories explaining trust in government*. Leuven: Public Management Institute, January 2002.
- Huisman, S.E. en E. Siegerist. *Burger en overheid; een analyse van wat de Nederlandse burger vindt van de overheid*. Alphen a/d Rijn: Samsom, 1974.
- Goodsell, Charles T. *The case for bureaucracy: a public administration polemic*. Chatham: Chatham House Publishers, 1994.
- Sociaal en Cultureel Rapport 1988.
- Sociaal en Cultureel Rapport 2002.

Hoe snel kunnen patiënten terecht in ziekenhuizen?

Verschillen tussen individuele wachttijden en landelijke wachtlijsten

Crétien van Campen en Joost Timmermans

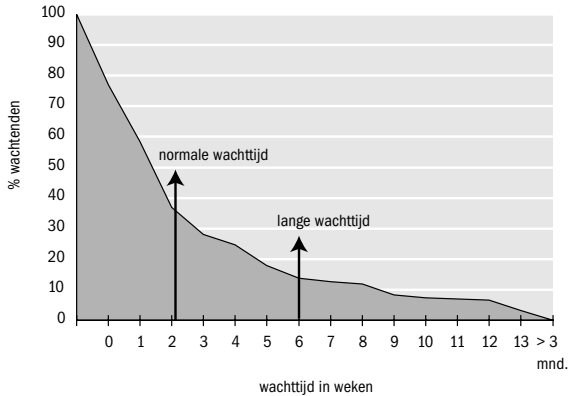
De wachtlijsten worden beschouwd als het grootste probleem van de gezondheidszorg en op de onveiligheid op straat na als één van de grootste problemen in de samenleving. Zijn de problemen inderdaad zo groot? Uit recent onderzoek blijkt dat de meeste patiënten snel terecht kunnen en dat ze andere normen voor wachttijden hanteren dan ziekenhuizen.

In het voorjaar van 2002 is door het Sociaal en Cultureel Planbureau onderzocht: 1) hoeveel dagen men de laatste keer moest wachten voor men terecht kon in een ziekenhuis of bij een medisch specialist, en: 2) of men vond dat men lang moest wachten.

Uit de enquête blijkt dat bijna de helft van de gebruikers binnen één week terecht kan. Na twee weken wacht nog ongeveer eenderde van de patiënten. Het aantal wachtenden loopt in de eerste drie weken heel snel terug tot ongeveer een kwart. Voor de laatste groep duurt het langer. Na drie maanden wacht nog 4%. De afname van het aantal wachtenden

den in de eerste dertien weken is in beeld gebracht voor medisch specialisten (figuur 1) en ziekenhuizen (figuur 2).

Figuur 1: Wachtijden voor medisch specialisten

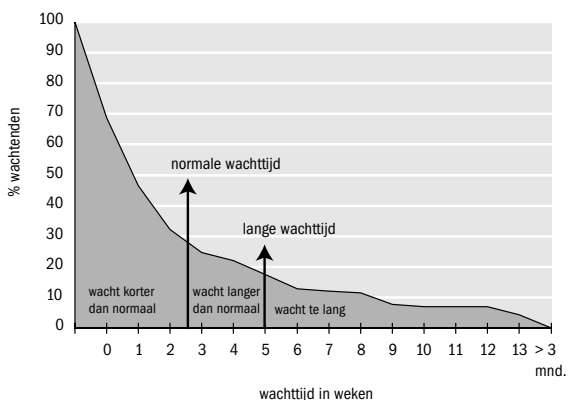
De meerderheid van de patiënten wordt dus snel geholpen, maar vinden zij dat zelf ook?

De gebruikers van ziekenhuizen en medisch specialisten vinden gemiddeld respectievelijk 17 en 20 dagen een 'normale' wachttijd. De gemiddelde feitelijke wachttijd is 23 dagen. Hieruit zou je kunnen afleiden dat gebruikers vinden dat ze gemiddeld 3 tot 6 dagen te lang wachten. Dan hou je echter geen rekening met individuele verschillen. Er zijn mensen die een wachttijd van een of twee weken

lang vinden en er zijn er die een wachttijd van langer dan drie maanden normaal vinden. En het maakt natuurlijk uit hoe dringend medische hulp nodig is.

Vergelijking van de feitelijke wachttijd met wat mensen normaal of te lang vinden leert het volgende: 21% van de patiënten van medisch specialisten vindt dat ze langer dan normaal moeten wachten en 14% te lang (figuur 1). Onder gebruikers van ziekenhuizen wacht 11% langer dan ze normaal vinden en 17% te lang (figuur 2).

Figuur 2: Wachttijden voor ziekenhuizen

Zijn de patiënten veeleisender geworden? Willen ze sneller geholpen worden dan vroeger? Vergelijking van bovenstaande uitkomsten uit 2002 met de uitkomsten van een vergelijkbaar onderzoek

uit 1993 door de Consumentenbond laat zien dat de meningen over wat een aanvaardbare wachttijd is nauwelijks veranderd zijn in tien jaar. In 1993 vonden gebruikers van ziekenhuizen 19 dagen een aanvaardbare wachttijd, in 2002 vinden gebruikers van medisch specialisten en ziekenhuizen 17 en 20 dagen een normale wachttijd.

Het beeld van de landelijke wachtlijstproblematiek is gestoeld op cijfers en normen van zorgaanbieders. In Nederland stonden in november 2001 circa 160.000 mensen op een wachtlijst voor medische zorg, van wie bijna 100.000 personen langer dan zes weken en bijna 50.000 personen langer dan 12 weken (Prismant). De gegevens worden aangeleverd door algemene en categorale ziekenhuizen die maandelijks aangeven hoe lang patiënten wachten op (poli)klinische behandeling vanaf het moment van indicatiestelling.

Vergelijking van wachttijden die gebruikers opgeven met landelijke wachtlijsten laat een discrepantie zien. Ongeveer een kwart van de patiënten vindt dat ze lang wachten voor ze terecht kunnen bij een medisch specialist of ziekenhuis. Volgens de ziekenhuizen wacht 60% van de patiënten te lang. Dit verschil is te verklaren uit het feit dat ongeveer een kwart van de gebruikers van medische zorg vrijwel meteen terecht kan. Zij komen waarschijnlijk niet op de wachtlijst.

Dit stelt de wachtlijstproblematiek in een ander licht. Patiënten hanteren andere normen voor aanvaardbare wachttijden dan zorgaanbieders. En de landelijke discussie gaat niet over alle gebruikers, maar alleen over hen die op een wachtlijst terecht komen. Patiënten die meteen terechtkunnen, blijven buiten beeld. Vanuit een oogpunt van wachtlijstbestrijding is dat geen probleem. De landelijke wachtlijsten en de publiciteit daarover hebben er evenwel toe geleid dat onder burgers een negatief beeld van de zorg is ontstaan. Zij hebben daardoor een veel lagere dunk van de zorg dan gerechtvaardigd is en ook lager dan dat van de kenners: de gebruikers van zorgvoorzieningen. Gesteld mag worden dat door overbelichting van de wachtlijstproblematiek onder burgers een onjuist negatief beeld van de zorg is ontstaan. Burgers beoordelen evenwel het politieke handelen aan de hand van het beeld dat hen is voorgehouden. Zo heeft de overheid, die verantwoordelijk is voor de wijze waarop de wachtlijsten zijn gepresenteerd, kritiek over zichzelf afgeroepen.

Literatuur

Timmermans, J., C. van Campen & J. Hessing, 'Zorg'. In: *Sociaal en Cultureel Rapport 2002, De kwaliteit van de quaire sector*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 275-337.

Nienoord-Buré, C.D. en H.F. Talma, *Wachlijsten voor medisch-specialistische zorg in ziekenhuizen. Resultaten per november 2001*. Utrecht: Prismant.

Friele, R.D., A. Dane, M. Andela, 'Wachten duurt lang. Het oordeel van patiënten over aanvaardbare wachttijden.' *Medisch Contact*, 56, nr. 14, 542-544.

De leugen regeert...

Over waarheid en verdrinking in de media

Kees M. Paling

In zijn roman *Scoop* over de handel en wandel van Fleetstreet – ooit het grote perscentrum in de Londense binnenstand – voert de Britse schrijver Evelyn Waugh een Amerikaans correspondent ten tonele die berucht is vanwege zijn vele ‘primeurs’. Deze journalist, Wenlock Jakes geheten, zag ooit kans een ooggetuigeverslag te geven van de ondergang van de *Lusitania*, vier uur voordat het schip door vijandelijk vuur werd geraakt. Bij een andere gelegenheid gaf hij vanachter zijn bureau dagelijks de verschrikkingen weer die de aardshok bij Messina had teweeggebracht. Kortom, als goed correspondent was Wenlock Jakes daar waar het nieuws zich voordeed, al leek zijn aanwezigheid soms de belangrijkste oorzaak van het ontstaan van het nieuws.

Het satirisch karakter van Waugh's roman zou de lezer wat gerust moeten stellen omtrent de informatievoorziening door de media, ware het niet dat satire pas floreert bij een zekere kern van waarheid. Het is een knagend gevoel van ongerustheid dat de moderne burger parten speelt en dat sterker wordt bij het lezen van klassiekers als *The first casualty* (over het waarheidsgehalte van berichten in

oorlogstijd) of de op schrift gestelde belevenissen van buitenlandcorrespondent Edward Behr met de onvergetelijke titel *Anyone here been raped and speaks English?*

Maar is er dan helemaal niets veranderd sinds het verschijnen van *Scoop*, eind jaren dertig? Ja en nee.

Eind jaren dertig was het kennelijk nog mogelijk dat correspondenten ongestraft spannende verhalen opdisten die weinig met de werkelijkheid uitstaande hadden. Tegenwoordig zijn er concurrerende media die dergelijke verhalen kunnen logenstraffen. Tegelijkertijd heeft die toegenomen concurrentie echter gevolgen voor de gretigheid waarmee men NIEUWS wil brengen, zelfs wanneer er geen tijd meer is voor hoor en wederhoor. Ten tijde van de Roemeense Revolutie (1989) werd wereldwijd gesproken over de duizenden doden in Timisoara, omdat alle media terugvielen op de weinig betrouwbare Oost-Europese persbureaus. Naderhand bleek dat het aantal slachtoffers met een factor tien was overschat.

Ooit is verondersteld dat pluriformiteit in de media een garantie zou kunnen zijn voor een gevarieerd aanbod van informatie en amusement. In de sfeer van radio en televisie heeft de groei van het aantal zenders in combinatie met de concurrentieslag om de kijkcijfers echter geleid tot een soort eenheidsworst zoals deze altijd al is voorspeld door

Neil Postman in zijn *Amusing ourselves to death*. Op televisie moet informatie amusementswaarde hebben, anders heeft het geen kans. Een kritisch mediaprogramma als *De leugen regeert...* staat al weer op de nominatie om te verdwijnen, omdat het de kijkers kennelijk worst is wat hen aan waarheidsgehalte wordt voorgeschoteld.

Het enige programma waar kijkers nog op afstemmen voor hun wereldbeeld – het journaal – dreigt nu ook mee te gaan in de hype rondom de ontevreden burgers. Zo heeft de nieuwe hoofdredacteur voorgesteld om meer nieuws te brengen ‘uit de wijken’ ten kosten van het ‘institutionele nieuws’ uit Den Haag en Brussel. Niemand vraagt zich af of mij een reportage uit de Dapperbuurt of de Schilderswijk interesseert, laat staan of zo’n journaalitem van enkele minuten ook maar enige belangrijke ontwikkeling zou kunnen signaleren – los van de bekende en volstrekt overbodige straatinterviews met mensen uit de buurt.

Bij de Nederlandse dagbladen beschikt men gelukkig nog over zoveel zelfkennis dat er in de opinie-kolommen van NRC-Handelsblad inmiddels een discussie gaande is over de vraag of de redacties niet te veel en te vaak hypes najagen, elkaar overschrijven en het niet zo nauw meer nemen met de juistheid van de informatie.

Haast, concurrentie, geldgebrek en onzorgvuldigheid zijn stuk voor stuk bedreigingen voor de kwaliteit van de berichtgeving. Nog altijd worden verkeerde namen en foto's afgedrukt bij redactionele teksten, organisaties bij de verkeerde naam genoemd en citaten aan de verkeerde mensen toegeschreven. Maar dat valt in de categorie incidenten, waardoor de media altijd zullen worden geplaagd. Veel erger is het wanneer het met principes van goede journalistiek – zoals hoor en wederhoor, verificatie, etcetera – niet meer zo nauw wordt genomen en het effect van de berichtgeving belangrijker dreigt te worden dan de juistheid ervan. Redacties kunnen stijlboeken uitgeven wat men wil, maar wanneer de Stijl gaat ontbreken in het journalistieke handwerk, is het eind zoek. Een groot verschil met de tijd waarin *Scoop* verscheen, is ongetwijfeld dat zoveel mensen en organisaties weten hoe ze met de media moeten omgaan en daar dan ook dankbaar gebruik van maken – van de partijpropaganda en de *corporate public affairs* tot de lekkende Kamerleden, de klokkenluidende ambtenaren en de zichzelf overschreeuwende actiegroepen. Reden temeer voor de journalistiek om nog zorgvuldiger om te gaan met de beschikbare bronnen en nog meer hoor en wederhoor toe te passen. Liever een geverifieerd bericht naderhand dan voortijdig een uit de lucht gegrepen primeur à la Wenlock Jakes.

Tot nog toe heeft de ontevredenheid van de burgers zich vooral gericht op de politiek en de overheid. Het zou geen verbazing moeten wekken wanneer die ontevredenheid zich op een gegeven moment zou verbreden tot de wereld van de media. En dan hebben we het niet over het inmiddels veel beschreven onderbuikgevoel van de Nederlander, die nog het best af is met *Hart van Nederland* waar een uitslaande brand in Appingedam altijd interessanter zal zijn dan het uitbreken van de Derde Wereldoorlog. Nee, dan hebben we het over de intellectuele elite – zich inmiddels ook op politiek terrein roerend in het initiatief *De Publieke Zaak* – die straks van mening is dat de Nederlandse journalistiek het vak niet meer verstaat/de werkelijkheid niet meer verslaat.

Het is goed dat daar nu een discussie over wordt gevoerd. Het is nog beter wanneer daar ook consequenties aan worden verbonden.

Literatuur

- Paling, Kees M., *De wereld als halve waarheid; een inleiding in de pseudologie*. Den Haag: BZZTôH, 1990.
- Paling, Kees M., 'De virtuele verlokking; media en socialisatie in de informatiesamenleving'; in: *Sociaal Debat* (5) *Jong geleerd, oud gedaan?* Elsevier: Den Haag, 2001.
- Waugh, Evelyn, *Scoop*. London: Chapman & Hall, 1938.
- Dersjant, Theo, *Uit onbetrouwbare bron, de mooiste missers in de media*. Zutphen: Plataan, 2000.

Mammoetscholen: monster of mythe?

Lex Herweijer en Ria Vogels

In de media en politiek worden de laatste jaren in toenemende mate zorgen uitgesproken over de schaal van scholen voor voortgezet onderwijs. Door de fusies en schaalvergroting van de jaren negentig zouden de scholen zijn verworpen tot anonieme leerfabrieken, waarin de menselijke maat zoek is en de individuele leerling kopje onder gaat. Veel politieke partijen verklaarden zich in aanloop van de verkiezingen van mei 2002 dan ook voorstander van schaalverkleining. In een live tv-debat wierp Pim Fortuyn zijn opponent Ad Melkert voor de voeten dat scholen onder de paarse kabinetten veel te groot zijn geworden. Melkert stelde daar spitsvondig tegenover dat de gemiddelde school voor voortgezet onderwijs maar 320 leerlingen telt. Wat Fortuyn zich waarschijnlijk niet realiseerde, was dat het getal van Melkert betrekking had op het aantal leerlingen per gebouw en niet om het aantal leerlingen per school of per vestiging.¹

Toch had Melkert wel een punt. Door de fusies van de jaren negentig zijn de scholen veel groter geworden. Voor de leerlingen is er echter niet zo veel veranderd, omdat fuserende scholen veelal konden blijven voortbestaan als zelfstandige nevenvestigin-

gen. Met name voormalige vbo- en mavo-scholen hebben van die mogelijkheid gebruik gemaakt. Terwijl de omvang van de gemiddelde school ruimschoots verdubbelde tot meer dan 1400 leerlingen, telde de gemiddelde vestiging eind jaren negentig niet meer dan zo'n 750 leerlingen. Achter dat gemiddelde gaat een grote variatie schuil. Aan de ene kant zijn er vestigingen met een breed aanbod van vbo tot en met vwo, met gemiddeld 1400 leerlingen; aan de andere kant zijn er de mavo-vestigingen met gemiddeld slechts 300 leerlingen.

De vraag is bovendien of de omvang van de school er toe doet. Dat lijkt er niet op. Zo heeft de grootte van de school geen enkel effect op het welbevinden van leerlingen. Veel belangrijker zijn individuele kenmerken van leerlingen en het schooltype. Meisjes, autochtone en jonge leerlingen gaan met meer plezier naar school dan jongens, allochtone en oudere leerlingen. Leerlingen in het vmbo hebben het er slechter naar hun zin dan havo/vwo-leerlingen. Hierin is de afgelopen tien jaar geen verandering gekomen; de leerlingen voelen zich nog altijd even goed (of slecht) thuis op school (Bronneman et al. 2002).

Groot of klein kan wel verschil maken voor de sociale binding tussen scholieren, maar dan is de klassegrootte en niet de omvang van de school van

belang (Kassenberg 2002). Leerlingen in kleine klassen hebben meer het gevoel ‘erbij te horen’.

Volgens de Inspectie van Onderwijs (2001) is het pedagogisch en didactisch klimaat op grote scholen zelfs beter. Een kanttekening hierbij is dat geen rekening is gehouden met de samenstelling van de scholen. Kleine scholen zijn relatief vaak vmbo-scholen en het pedagogisch en didactisch klimaat daar is ongunstiger dan in het havo en vwo.

Zo op het eerste gezicht sluiten ouders zich aan bij de heersende opvatting dat kleine scholen beter zouden zijn dan grote scholen. Driekwart van de ouders is die mening toegedaan (Wartenbergh-Cras et al. 2002). Op een kleine school, zo verwachten zij, zijn de sfeer en veiligheid beter en is er meer aandacht voor de leerlingen. Dit neemt niet weg dat ouders ook voordelen zien aan grote scholen. De professionaliteit van het management en het voorzieningenniveau worden er hoger ingeschat.

Als vervolgens de tevredenheid van ouders met de school wordt gemeten, blijkt dat grotere scholen geen lagere waardering krijgen dan kleine scholen (SCP 2001).

Het lijkt dus wel mee te vallen met de schadelijke gevolgen van schaalvergroting. Toch valt er ook een negatief effect te melden. Op grote scholen wordt

anderhalf tot ruim tweemaal zo vaak gespijbeld als op kleine scholen. Het aantal spijbelaars is in de jaren negentig, de periode van schaalvergroting dus, zelfs verdubbeld. Er is dus wel enige reden tot zorg, maar de balans slaat zeker niet door ten nadele van grote scholen.

Het beeld van een te ver doorgeschoten schaalvergroting is echter hardnekkig en de roep in de politiek om de vorming van scholengemeenschappen terug te draaien blijft sterk. Maar gaat het in deze discussie eigenlijk wel om het aantal leerlingen op school? Is het niet veel meer het bij elkaar plaatsen van verschillende onderwijstypen waar het werkelijk om draait? Worden groot en breed niet verward?

Ouders denken bijvoorbeeld dat er op grote scholen meer overstapmogelijkheden zijn, maar dit is natuurlijk een kenmerk van brede scholen. Opmerkelijk is bovendien dat er nooit wordt geklaagd over grote gymnasia. Vanwege het slechte imago van het vmbo stuit het samenvoegen van een vmbo-school met havo/vwo daarentegen wel vaak op bezwaren. De oppositie tegen brede scholen lijkt in een politiek correct jasje van kleinschaligheid te worden gestoken.

Grote scholen zijn niet de monsters waar ze voor worden gehouden; met evenveel recht kunnen ze

vriendelijke reuzen worden genoemd. Daarnaast is er nog een andere reden om schaalverkleining niet hoog op de politieke agenda te plaatsen. Afgaande op berichten uit de praktijk sterft de mammoetschool langzamerhand een zachte dood. In de concurrentieslag om de leerling kiezen scholen steeds vaker voor kleinschaligere oplossingen, waarbij verschillende onderwijssoorten in aparte vestigingen worden ondergebracht (Het onderwijsblad 2002). Als de tekenen niet bedriegen, zal de mammoetschool op termijn hetzelfde lot ondergaan als zijn naamgever.

Noot

1 Een school of scholengemeenschap kan uit vestigingen bestaan. Een vestiging verzorgt een compleet opleidingsprogramma in een of meer schooltypen, bijvoorbeeld een mavo- of een havo/vwo-vestiging. Leerlingen van een vestiging kunnen vaak in verschillende gebouwen (ook wel locaties) zijn ondergebracht.

Literatuur

- Bronneman-Helmers, H.M., L.J. Herweijer en H.M.G. Vogels., *Voortgezet onderwijs in de jaren negentig*. Den Haag: SCP, 2002.
- School op maat; Groot van buiten, klein van binnen. Utrecht: Inspectie van het onderwijs, 2001.
- Kassenberg, A., *Wat scholieren bindt. Sociale gemeenschap in scholen*. Groningen, Rijksuniversiteit, 2002 (dissertatie).
- Het onderwijsblad
Scholenkaart verandert drastisch. De stille revolutie in het voortgezet onderwijs. Nr. 15, 7 september 2002 (18-24).
- De sociale staat van Nederland 2001*. Den Haag: SCP, 2001.
- Wartenbergh-Cras, F., G. Vrieze en N. van Kessel. *Onderwijsmeter 2002*. Nijmegen: ITS, 2002.

Mannen, verlof en deeltijdwerk

Heleen van Luijn

Een ziek kind. Een hulpbehoevende moeder. Een gesprongen waterleiding. Of gewoon de verzorging van kleine kinderen. Wie draait hiervoor op anno 2003? Is dit nog steeds de vrouw, of ook steeds vaker de man? Nog steeds de vrouw natuurlijk, hoor ik u denken. Mannen hebben daar geen tijd voor, ze moeten werken.

Ja, maar vrouwen werken tegenwoordig toch ook en ook steeds meer uren.

Dat is waar, maar vrouwen kunnen meestal gemakkelijker vrij nemen. Bovendien werken vrouwen veelal in deeltijd en willen zij deze zaken ook liever zelf opvangen dan dat ze die aan hun mannelijke partners overlaten. Mannen werken meestal full-time en nemen hiervoor liever geen vrij. Bovendien: als ze al vrij zouden kunnen nemen, dan willen ze dat meestal niet.

Klinkt bekend, maar is dit wel zo?

Er wordt steeds meer gewerkt in ons land, vooral in deeltijd. Zeventig procent van de vrouwen en 17% van de mannen werken minder dan 35 uur per week. De toename van mannelijke deeltijders verloopt echter traag: slechts 2% in de afgelopen 12 jaar!

Het aantal mensen dat arbeid en zorg combineert, neemt eveneens toe. Een taakcombineerder verricht minimaal 12 uur per week betaalde arbeid en minimaal 12 uur per week huishoudelijke en zorgarbeid. In 2000 behoorde 39% van de vrouwen en 29% van de mannen tot deze categorie (dit was 14% in 1975 voor beide seksen). Kortom, mannen werken steeds vaker in deeltijd en doen meer aan de zorg voor kinderen en huishouden.

Maar wat als er iets tegenzit in het jachtige bestaan van de moderne werknemer? Dat zieke kind, die hulpbehoevende moeder of die gesprongen waterleiding. Nemen mannen dan verlof?

Sinds eind 2001 is de Wet Arbeid en Zorg van kracht. Deze wet heeft bestaande verlofregelingen zoals ouderschapsverlof en zwangerschap- en bevallingsverlof en dergelijke gebundeld. Daarnaast zijn er nieuwe regelingen bijgekomen, zoals kraamverlof en kortdurend zorgverlof. Mannen hebben recht op twee dagen kraamverlof na de komst van een kind. Kortdurend zorgverlof van maximaal tien dagen stelt werknemers in staat te zorgen voor een ziek kind, een zieke partner of een zieke ouder. Het recht van werknemers op verlof is hiermee uitgebreid en verbeterd. Daarnaast bieden ook werkgevers (de grotere bedrijven voorop) steeds meer extra mogelijkheden voor verlof. Zij spelen hiermee

in op de nieuwe werknemer: de werknemer met zorgtaken. De Wet Arbeid en Zorg past in het beleid van de overheid, dat wil bereiken dat zoveel mogelijk mensen (blijven) werken. De vraag is echter: worden de regelingen ook gebruikt en door wie? En wie hebben er de meeste behoefte aan: mannen of vrouwen? Het SCP doet momenteel onderzoek naar de behoefte aan en het gebruik van verlofregelingen en deeltijdwerk. Zie hier alvast enkele resultaten.

Tabel 1 laat zien dat mannen en vrouwen over het algemeen even vaak verlof hebben opgenomen in de afgelopen twee jaar. Hoewel mannen dit iets minder vaak deden, zijn de verschillen met vrouwen klein. Mannen onderbraken wel minder vaak hun loopbaan en zijn minder vaak korter gaan werken dan vrouwen; vrouwen gaan er ruim tweemaal zo vaak een tijdje tussenuit en zijn driemaal zo vaak korter gaan werken.

Kijken we in tabel 2 naar de behoefte aan verlof en aan korter werken, dan zien we iets grotere verschillen. Vooral als we kijken naar mensen die veel behoefte hebben aan verlof en korter werken. Het aantal vrouwen dat veel behoefte heeft aan verlof voor onverwachte situaties om snel iets te regelen en aan kort- en langdurend zorgverlof is over het algemeen tweemaal zo groot als het aantal man-

nen. Mannen en vrouwen verschillen nagenoeg niet in hun behoefte aan ouderschapsverlof, het onderbreken van de loopbaan en verlofsparen.

Tabel 1: Aantal mannelijke en vrouwelijke werknemers van 20 t/m 61 jaar dat verlof heeft opgenomen of minder is gaan werken in de periode 2000-2002 (in procenten)

	mannen (n= 2478)	vrouwen (n=2689)	totaal (n=5167)
minder werken	7.7	22.1	15.2
verlof voor onverwachte situaties om snel iets te regelen	29.5	33.8	31.8
kortdurend zorgverlof (vlg. de wet) ^a	16.5	19.8	18.2
kortdurend zorgverlof (breder) ^b	3.6	5.1	4.4
langdurend zorgverlof (vlg. het wetsvoorstel) ^c	4.8	5.2	5.0
langdurend zorgverlof (breder) ^d	9.7	11.2	10.5
kraamverlof	18.8	/	/
ouderschapsverlof	2	3.7	2.9
loopbaan onderbroken	6.3	15.7	11.2
verlofsparen*	9.6	6.8	8.3

a. Verlof dat kan worden opgenomen voor een ziek (pleeg)kind, een zieke partner en een zieke ouder die korte tijd ziek zijn voor maximaal tien dagen; is een wettelijk recht.

b. Verlof dat wordt opgenomen voor andere zieke familieleden, vrienden, kennissen of burens die korte tijd ziek zijn, is geen wettelijk recht.

c. Verlof van maximaal zes weken dat kan worden opgenomen voor hulp aan een stervend kind, stervende partner of ouder of voor een kind met een levensbedreigende ziekte is nog geen wettelijk recht, maar is een wetsvoorstel.

d. Verlof dat wordt opgenomen voor hulp aan andere stervenden, levensbedreigend of chronisch zieken en gehandicapten of kortstondig zieken wegens een ongeval of ziekenhuisopname is geen wettelijk recht.

* Het sparen van tijd en/of geld om later betaald verlof op te kunnen nemen.

Bron: SCP-onderzoek Arbeid en Zorg 2002

Tabel 2: Aantal werknemers van 20 t/m 61 jaar dat behoefte heeft/had aan verlof en/of minder werken in 2000-2002, maar dat geen verlof heeft opgenomen en/of niet minder is gaan werken (in procenten)

	mannen		vrouwen		totaal							
	N	weinig of geen behoefte	N	weinig of geen behoefte	N	weinig of geen behoefte						
minder werken	2274	6,2	24,9	68,9	2092	4,3	23,9	71,8	4366	5,3	24,4	70,3
verlof voor onverwachte situaties om snel iets te regelen	162	11,7	29,6	58,7	251	26,7	36,7	36,6	413	20,8	33,9	45,3
kortdurend zorgverlof (vlg. de wet)	408	6,9	22,8	70,3	480	14,8	27,5	57,7	888	11,1	25,4	63,5
kortdurend zorgverlof (breder)	129	8,5	27,9	63,6	235	17,0	30,2	52,8	364	14,0	29,4	56,6
langdurend zorgverlof (vlg. wetsvoorstel)	94	5,3	23,4	71,3	108	9,3	18,5	72,2	202	7,4	20,8	71,8
langdurend zorgverlof (breder)	357	5,8	25,8	68,4	502	12,8	27,0	60,2	859	9,9	26,6	63,5
ouderschapsverlof	761	7,1	20,2	72,7	766	8,0	20,1	71,9	1527	7,5	20,2	72,3
loopbaanonderbreking	2311	4,0	12,6	83,4	2254	3,6	14,3	82,1	4366	3,8	13,4	82,8
verlofsparen	2210	3,4	14,9	81,7	2475	4,1	14,5	81,4	4685	3,8	14,7	81,5

Bron: SCP-onderzoek Arbeid en Zorg 2002

Kortom, het blijkt allemaal reuze mee te vallen: de huidige mannelijke werknemer neemt eveneens verlof en heeft hier ook behoefte aan.

De emancipatie stagneert! De emancipatie vordert gestaag! Zie hier een tweetal krantenkoppen van november jl. naar aanleiding van het verschijnen van de *Emancipatiemonitor 2002*. In deze monitor, tweejaarlijks opgesteld door het SCP en het CBS in opdracht van de regering, wordt de voortgang van het emancipatieproces in ons land nauwgezet gevolgd. Hoewel er voortgang is geboekt, zijn er nog altijd verschillen. Het emancipatieproces is dan ook nog niet voltooid en emancipatiebeleid blijft nodig, aldus de auteurs. Echter, de veronderstelling van veel mensen dat mannen geen verlof opnemen – of in ieder geval veel minder dan vrouwen – en dat mannen daar ook helemaal geen behoefte aan hebben, klopt niet! Mannen, verlof en deeltijdwerk: de emancipatie vordert gestaag!

Media, werkelijkheid en media-werkelijkheid

Frank Huysmans

Zelden zullen de Nederlandse nieuwsmedia in één kalenderjaar zo vaak in het beklagdenbankje zijn beland als in 2002. De ene keer waren ze te slaafs en volgzzaam, dan weer te eenzijdig kritisch. Of het nu ging om het verleden van de kroonprinselijke schoonvader, de opmars van (de Lijst) Pim Fortuyn of het doorregeren van het demissionaire kabinet-Balkenende: de media hadden het zwaar te verduren. Journalisten werden zelfs persoonlijk bedreigd en de organisaties waarvoor ze werken, zagen zich met juridische procedures geconfronteerd. Terloops fileerden wetenschappers in het NIOD-rapport de berichtgeving in de Srebrenica-zaak midden jaren negentig, wat ook tot kritische opmerkingen leidde. Steeds werd de klacht gehoord dat de media de werkelijkheid onjuist of onvolledig hadden weergegeven. Omdat er dingen boven water werden gehaald die in de ogen van de klagers niet ter zake deden. Of omdat er juist te weinig diepgang was, aangezien er in interviews met politici en gezagsdragers niet lang genoeg was doorgevraagd. De vraag die daarbij niet werd gesteld, is of 'de' media dat wel kunnen, 'de' werkelijkheid juist en volledig weergeven.

Het media-werkelijkheid-vraagstuk is niet van recente datum. Het boek *Public opinion* uit 1922, een jaar waarin de radio nog in de wieg lag, de film de massa's nog moest gaan fascineren en de televisie nog moest worden uitgevonden, leert anders.¹ De Amerikaanse publicist Walter Lippmann begint zijn boek met een essay getiteld 'The world outside and the pictures in our heads'. Steeds als er iets belangrijks gebeurt, zegt Lippmann, bestaat er een interval tussen de gebeurtenis zelf en het moment dat mensen ervan horen. Gedurende die tijdsspanne lijkt er niets aan de hand te zijn. We doen niet eens alsof er niets aan de hand is (we weten het immer niet) tot het moment waarop we het laatste nieuws vernemen. 'Terugkijkend,' zo schrijft Lippmann, 'kunnen we zien hoe indirect we de omgeving kennen waarin we niettemin leven. We kunnen zien dat het betreffende nieuws soms snel, dan weer langzaam tot ons komt; maar ook dat we datgene wat we als het werkelijke beeld beschouwen, behandelen alsof het de omgeving zelf is.' Maar de werkelijke omgeving, aldus Lippmann, is te groot, te complex en te vluchtig voor de directe ervaring. We zijn er niet toe uitgerust om zoveel subtiliteit, verscheidenheid en veranderingen aan te kunnen. Omdat we niettemin in die wereld moeten leven en handelen, moeten we er een eenvoudiger versie van construeren: een mentale wereldkaart. Deze 'pseudo-werke-

lijkheid', aldus nog steeds Lippmann, bestaat niet alleen uit min of meer juiste noties, maar ook uit ficties. Ervan uitgaand dat we zowel het een als het ander als werkelijk beschouwen: hoe kunnen we ze dan van elkaar onderscheiden? Vroeger of later, zo stelt de publicist de lezer gerust, worden de ficties ontmaskerd doordat we in ons doen en laten merken dat de werkelijkheid weerstand biedt tegen onze fictieve voorstellingen. Met een bord voor je kop loop je vroeg of laat met je hoofd tegen de muur.

Voor de nieuwsmedia is de wereld eveneens veel te groot en complex om haar getrouw te kunnen weergeven. Ze zijn vanwege schaarste in termen van geld, menskracht, krantenpagina's en zendtijd gedwongen tot selectie. Redacties gebruiken dagelijks de diensten van persbureaus. Reporters worden gestationeerd op plekken waar het meest prangende nieuws te verwachten valt – in grote steden en in de buurt van de politieke en bestuurlijke macht. Mensen die wat te melden hebben, houden bij het uitbrengen van persberichten en het houden van persconferenties rekening met de deadlines van het journaal.² Het zijn strategieën die de vangstcapaciteit van het net vergroten. Zoals elke visser weet, is de functie van een net evenwel alleen datgene naar boven te halen wat van waarde is. De sprotjes en zeker het plankton blijven achter.

Hoe vanzelfsprekend het allemaal ook klinkt – het is niet in overeenstemming met de normen die we erop na houden als het om informatievoorziening gaat. In de tijd die we voor het lezen van de krant vrijmaken, willen we een zo compleet mogelijk beeld krijgen van wat er is gebeurd. We willen ons geen gedachten hoeven te maken over hoe dat nieuws tot stand is gekomen. Het onzekere gevoel blijft echter knagen en zoekt zich soms in mediakritiek een uitweg. Wat er knaagt, is het besef dat achter elke onvermijdelijke selectie een moment van willekeur schuilgaat. Een eenmaal geselecteerde gebeurtenis komt in het middelpunt van de aandacht te staan. Het wordt een publiek feit, terwijl al het andere buiten beeld blijft. Men voelt intuïtief aan dat waarover men nadenkt en met anderen praat door keuzes van anderen – vaak weinig nauwkeurig als ‘de media’ aangeduid – op de publieke agenda is gekomen. En dat terwijl er andere gezichtspunten zijn van waaruit de gebeurtenis belicht had kunnen worden, en er zoveel potentieel ander nieuws is dat het niet tot de krantenpagina’s heeft geschopt. Het onbehagen uit zich in kritiek in – waar anders? – de nieuwsmedia zelf. Mediakritiek is, zou je kunnen zeggen, een soort immuniteitsreactie van een publieke opinie die weet dat ze de zelfgestelde normen niet kan waarmaken, maar zichzelf toch aanspoort daar wat aan te doen.

Met de willekeur van de selectie alleen zijn we er nog niet. Gesteld dat we inderdaad binnen de muren van Lippmanns pseudo-werkelijkheid wonen, hoe kunnen we dan weten wat echt is en wat niet? ‘De wereld is al wat het geval is,’ begon de filosoof Ludwig Wittgenstein zijn logisch-filosofisch tractaat in hetzelfde 1922, en ‘de wereld is het geheel der feiten, niet der zaken.’ Dat is makkelijk gezegd. Een foto van de vermoorde politicus op de voorpagina’s laat weinig twijfel bestaan over de feitelijkheid van wat het geval is. Maar geldt hetzelfde voor de uitspraak dat er geen reden was de beveiliging van die politicus op te voeren? Die bewering, zo kan men nog volhouden, is door de feiten gelogenstraft. In de politieke discussie gaat het desondanks (net als in het echte leven) niet alleen over feiten. Het gaat naast om wat het geval is ook en misschien wel vooral over wat hoort, wat moet en wat wenselijk zou zijn. Onder welke voorwaarden gaat Nederland akkoord met de EU-uitbreiding? Hoe moet worden omgegaan met alleenstaande minderjarige asielzoekers? Ook bij dergelijke vraagstukken ontkomen journalisten niet aan selectie en interpretatie. Maar omdat niet slechts feitelijkheden maar ook sociale constructies – beweringen, meningen, overtuigingen, ideologieën – tot de grondstoffen van de nieuwsproductie behoren, komt er nog een dimensie bij. Die sociale constructies zijn in interacties

tussen mensen totstandgekomen. En in die interacties speelde de toenmalige mediaberichtgeving een rol. Kortom: in de continue werkelijkheidsproductie door de media worden eigen (half-)fabrikaten als grondstoffen gebruikt. De media werken, zoals dat bij de socioloog Niklas Luhmann heet, zelfreferentieel.³ Ook zij creëren een pseudo-werkelijkheid (zij het niet in gedachten maar in communicatie) die in de communicatiewetenschap wel ‘mediawerkelijkheid’ wordt genoemd.

Hoe verhoudt zich die mediawerkelijkheid tot de ‘werkelijke’ werkelijkheid? Bestaat de werkelijkheid zoals we die menen te kennen soms geheel uit onvolledige, want selectieve afbeeldingen? Het antwoord is niet eenvoudig te geven. Vragen als deze verwijzen naar de kentheoretische (epistemologische) discussie die in de filosofie al eeuwen aan de gang is. In de communicatiewetenschap neigt men meer en meer, ook op basis van onderzoek, naar de stelling dat wat als werkelijkheid in de media wordt beschreven, niet wordt gedicteerd door de kenmerken van de werkelijkheid. Het zijn de structuren, procedures en regels van de media zelf die in grote lijnen bepalen wat tot (media)werkelijkheid wordt gemaakt.⁴ Daarmee is niet gezegd dat *the world outside* als zodanig niet bestaat. Wel dat die wellicht minder bepalend is voor *the pictures in our heads* dan

we denken. Om die reden zijn in democratische samenlevingen al lang geleden (grond)wettelijke regelingen opgesteld die de pluriformiteit in de berichtgeving moeten waarborgen. Zou 'de' werkelijkheid bestaan en kenbaar zijn, dan zouden we immers aan één lezing ervan genoeg hebben. Wie klaagt dat de media de werkelijkheid vertekend weergeven, zou zich dus eigenlijk verplicht moeten voelen aan te tonen hoe 'werkelijk' die stelling is. De kloof tussen beeldvorming en werkelijkheid, zo zou de uitkomst kunnen zijn, berust misschien meer op de eigen beeldvorming dan op de werkelijkheid out there.

Noten

¹ Walter Lippmann, *Public Opinion*, New York: Harcourt Brace, 1922.

² Zie Gertrude J. Robinson, 'Fünfundzwanzig Jahre »Gatekeeper«-Forschung: Eine kritische Rückschau und Bewertung', in Jörg Aufermann, Hans Bohrmann & Rolf Sülzer (red.), *Gesellschaftliche Kommunikation und Information* (pp. 344-355), Frankfurt am Main: Athenäum; Gaye Tuchman, *Making News: A Study in the Construction of Reality*, New York: Free Press, 1978; Herbert J. Gans, *Deciding What's News: A study of CBS evening news, NBC nightly news, Newsweek and Time*, London: Constable, 1979; Liesbeth Hermans, *Beroepsmatig handelen van journalisten*, Amsterdam: Thela Thesis, 2000; Jan Servaes, *De nieuwsmakers: Informatie in de media*, Kapellen: De Nederlandsche Boekhandel, 1983.

³ Niklas Luhmann, 'Das Erkenntnisprogramm des Konstruktivismus und die unbekannt bleibende Realität', in Niklas Luhmann, *Soziologische Aufklärung Band 5: Konstruktivistische Perspektiven* (pp. 31-58), Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990; Niklas Luhmann, *Die Realität der Massenmedien*, 2., erweiterte Auflage, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996; Niklas Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (pp. 1096-1109), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.

⁴ Zie bijvoorbeeld Klaus Merten, Siegfried J. Schmidt en Siegfried Weischenberg, *Die Wirklichkeit der Medien: Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994; Armin Scholl (red.), *Systemtheorie und Konstruktivismus in der Kommunikationswissenschaft*, Konstanz: UVK, 2002.

Een modern land

Saskia Keuzenkamp

Nederland staat internationaal te boek als een vooruitstrevend land. Al in het begin van de jaren zeventig kende Nederland bijvoorbeeld aparte abortusklinieken waar op verzoek van de vrouw abortus plaats vond. Nederland liep daarmee op de meeste andere westerse landen ver vooruit. Overigens werd de formele liberalisering van de wetgeving hier pas relatief laat doorgevoerd.

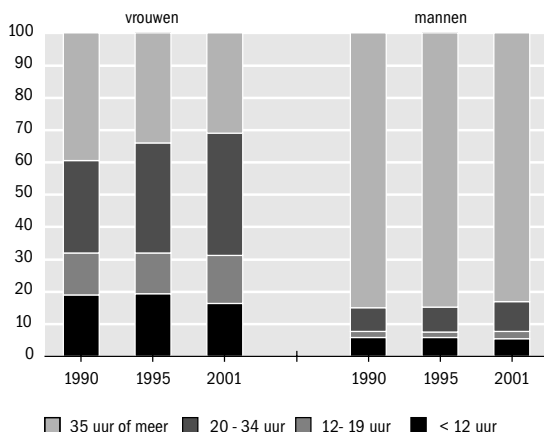
Het gedogen van handel in softdrugs is een ander voorbeeld waarmee Nederland zich van andere westerse landen onderscheidt. Nederland richt zich vooral op het beperken van schadelijke effecten van drugs op de gezondheid, terwijl elders het beleid vooral repressief is en zowel het gebruik van als de handel in (soft- en hard)drugs strafbaar zijn. En, om nog een laatste voorbeeld te noemen, in 2001 voerde Nederland als eerste land ter wereld het homohuwelijk in.

Het moderne imago van de Nederlandse samenleving houdt echter niet in alle opzichten stand. Net als twee jaar geleden was het verschijnen van de Emancipatiemonitor in het najaar van 2002 voor buitenlandse journalisten aanleiding om vraagtekens te zetten bij het progressieve karakter van de

Nederlandse samenleving. Waar Nederlandse kranten berichtten over de voortgang van het emancipatieproces, constateerden buitenlandse journalisten een hardnekkig traditionalisme in de verhoudingen tussen de seksen.

Er zit weliswaar beweging in de seksenongelijkheid, maar in veel opzichten loopt Nederland nog altijd behoorlijk achter op andere westerse landen. Het geringe aandeel van vrouwen onder de hoogleraren is een veelvuldig als eerste gememoreerd fenomeen. In 2001 was slechts 6% van de hoogleraren vrouw. Samen met Ierland bungelt Nederland in dit opzicht onder aan de ladder van Europese landen, zo leert een recente publicatie van Eurostat over mannen en vrouwen in Europa (Eurostat 2002). Een ander verschijnsel dat vaak ter sprake komt, is het aandeel deeltijdwerkers. Wat dit betreft is Nederland koploper in Europa. In 2000 werkte 41% van de Nederlandse werkende beroepsbevolking in deeltijd. Dit is ruim tweemaal zo hoog als het gemiddelde van de Europese Unie (16%). Vooral vrouwen werken in deeltijd en het aandeel deeltijders onder vrouwen neemt nog altijd toe.

Figuur: Werkzame personen van 15-64 jaar naar wekelijkse arbeidsduur

Bron: Portegijs et al, 2002

Wat is hier aan de hand? Waarom werken vrouwen in Nederland zoveel vaker dan vrouwen in andere westerse landen in deeltijd? Is er sprake van ‘echte keuzevrijheid’, om met staatssecretaris Phoa van emancipatie en familie zaken te spreken? Als dat waar is en het werken van deeltijd voortkomt uit eigen vrije keuze van vrouwen moet de overheid dat accepteren, betoogde Gerrit Zalm op 4 december 2002 tijdens het algemeen overleg emancipatie in de Tweede Kamer. Wanneer het daarentegen belemmeringen zijn die vrouwen ervan weerhouden om meer te werken, zou de overheid naar zijn mening wel actie moeten ondernemen.

Mij dunkt dat het laatste het geval is. Er zijn vele factoren die vrouwen ertoe brengen om in deeltijd te gaan werken. Zo verdienen vrouwen per uur nog altijd substantieel minder dan mannen. Wanneer de huishoudelijke- en gezinstaken tussen partners verdeeld moeten worden, is het economisch gezien voor hen dus voordeliger wanneer de vrouw haar arbeidstijd reduceert. Maar Nederland kent bovendien een hardnekkige moederschapsideologie. Recent onderzoek leert dat nog altijd bijna vier op de tien mannen en vrouwen jonger dan 45 jaar vinden dat het het meest wenselijk is dat een vrouw na de komst van een kind tijdelijk of zelfs definitief de arbeidsmarkt verlaat (Esveldt et al 2001).

Moederschap heeft in Nederland aantoonbaar invloed op het verloop van de carrière (zie tabel). Dat geldt niet voor andere Europese landen (met uitzondering van België en het Verenigd Koninkrijk). In Nederland hebben vrouwen met kinderen 50% minder promotie gemaakt dan vrouwen zonder kinderen. De tabel laat ook zien dat in bijna alle landen mannen vaker promotie maken dan vrouwen, of zij nu wel of geen kinderen hebben. Mannen met kinderen maken bovendien zelfs wat vaker promotie dan degenen zonder kinderen.

Tabel: Werkenden^a die tussen 1994 en 1998 meer leiding-gevende verantwoordelijkheden hebben gekregen (in procenten)

	vrouwen		mannen	
	met kinderen	zonder kinderen	met kinderen	zonder kinderen
België	10	18	24	19
Denemarken	19	15	24	20
Frankrijk	16	14	23	17
Griekenland	7	7	15	9
Ierland	18	16	21	20
Italië	14	12	20	15
Nederland	6	12	22	18
Portugal	9	9	8	9
Spanje	16	11	24	16
Verenigd Koninkrijk	21	25	27	26

a Werkenden van 20-50 jaar met geen of weinig leidinggevende verantwoordelijkheid in het eerste jaar van meting.

Bron: OECD, Employment Outlook (2002)

Moederschap werkt op ten minste drie manieren in op het carrièreverloop van vrouwen. Allereerst direct: het hebben van kinderen gaat in Nederland voor vrouwen gepaard met een kleinere kans op promotie. Dit zal in belangrijke mate te maken hebben met het feit dat veel moeders hier in deeltijd werken, maar dit kan niet de enige verklarende factor zijn. Ook in landen waar deeltijdwerk minder gebruikelijk is, maken moeders namelijk minder

vaak promotie dan vaders. Moederschap is blijkbaar slecht voor je loopbaan, in tegenstelling tot vaderschap. Daarmee kom ik op een tweede mechanisme dat vermoedelijk een rol speelt. Vrouwen zonder kinderen maken minder carrièresprongen dan mannen zonder kinderen. Dit kan erop wijzen dat werkgevers in kinderloze vrouwen potentiële moeders zien, en daardoor minder snel geneigd zijn om in hun loopbaan te investeren. Het is echter niet redelijk om de werkgevers volledig 'de schuld' te geven. Veel vrouwen kiezen er immers ook zelf voor om, zeker zolang de kinderen nog jong zijn, de zorg voor het gezin op de eerste plaats te zetten. Ambities in de werksfeer zetten zij dan op een lager pitje.

Zijn Nederlandse vrouwen dan minder ambitieus dan vrouwen in andere westerse landen? Ik zou niet weten waarom dat zo zou zijn. Of is Nederland toch niet zo modern als wel wordt gedacht en is de moederschapsideologie hier hardnekkiger dan elders? Daar lijkt het wel op. Maar óf en hoe de overheid wat aan deze 'belemmering' kan doen, is nog niet zo duidelijk. Bovendien zal een daarop gericht beleid vermoedelijk op veel weerstand stuiten, juist ook vanwege de moederschapsideologie. Kortom: een hardnekkig traditionalisme.

Literatuur

- Esveldt, J., et al., *Meningen en opvattingen over aspecten van het bevolkingsvraagstuk 1983-2000*. Den Haag, NIDI, 2001.
- The life of women and men in Europe. A statistical portrait. Data 1980-2000*. Luxemburg, Office for official publications of the European Communities, 2002.
- Employment Outlook 2002*. Parijs, Organisation for Economic Co-operation and Development, 2002.
- Portegijs, Wil, Annemarie Boelens en Saskia Keuzenkamp, *Emancipatiemonitor 2002*. Den Haag / Heerlen: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek, 2002.

Niet ieders wens – beleid, publiek en keuzevrijheid

Stella Hoff en Cok Vrooman

Beleidsmakers willen vaak de keuzevrijheid van burgers bij het gebruik van overheidsvoorzieningen vergroten. Dat heeft een aantal redenen. Een eerste is eenvoudigweg *to keep the customer satisfied*. Als mensen meer zeggenschap hebben over het aanbod en de kwaliteit van overheidsproducten, zijn ze er wellicht ook tevredener over. Omdat deze consumenten ook een groot deel van het electoraat vormen, is dat geen onbelangrijk motief.

Een tweede reden heeft te maken met veronderstelde maatschappelijke ontwikkelingen. De toegenomen variëteit aan arbeids- en leefvormen en de culturele individualisering zouden leiden tot een groeiende behoefte aan flexibele voorzieningen. Vooral de goed-opgeleide middenklasse, een categorie die door de hoogconjunctuur van de laatste jaren flink in omvang toenam, acht zich in staat om zelf te bepalen hoe men risico's wil afdekken. Het is belangrijk dat de semi-collectieve voorzieningen ook op de steun van deze mensen kunnen rekenen. Het overheidsaanbod is daarom toe aan modernisering. De toegenomen *bargaining power* van consumenten kan er bovendien toe leiden

dat overheidsproducten beter of goedkoper worden. Kritische afnemers die kunnen kiezen uit niet-ge-standaardiseerde producten van diverse aanbieders maken de overheidsmarkt wellicht efficiënter.

Zulke noties zijn in de Haagse politiek de laatste jaren *idées reçues* geworden, ook waar het de sociale zekerheid betreft – het onderwerp waarop deze bijdrage zich toespitst. In hun verkiezingsprogramma's voor de kamerverkiezingen van mei 2002 pleitten diverse politieke partijen voor meer keuzevrijheid van burgers op dit terrein, en ook de SER ondersteunde dit in een advies. De gedachte is in de vorm van een levensloopregeling terug te vinden in het Strategisch Akkoord van CDA, VVD en LPE, dat het afgelopen jaar de basis vormde voor het kabinet-Balkenende.

Buiten Den Haag zijn echter ook tegengeluiden te horen. Zo wordt in een column in NRC Handelsblad (31-5-2002) de vraag opgeworpen of er geen sprake is van opgedrongen keuzevrijheid: 'de gemiddelde burger geeft de voorkeur aan een goed standaardpakket en heeft dat liever dan eindeloos gepuzzel over individuele keuzemogelijkheden [...] Op sombere momenten denk ik weleens dat burgers willen dat publieke voorzieningen gewoon in orde zijn en dat politici en beleidsmakers daarop steevast

reageren met het aanbieden van keuzevrijheid [...]: de burger moet en zal geïnformeerd en gemotiveerd kiezen, dat duffe gehang voor de buis op zaterdagavond moet maar eens afgelopen zijn.'

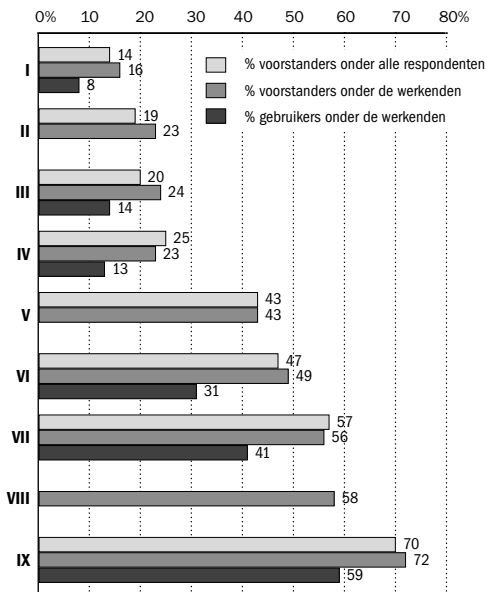
Dit duidt erop dat er mogelijk een kloof is tussen wat het publiek wenst en de beleidspercepties. Willen alle Nederlanders meer keuzevrijheid? Wensen zij dat bij primaire voorzieningen, of vooral bij de aanvullende 'knopjes'? Wat beweegt mensen ertoe meer keuzevrijheid te wensen, of dat juist af te wijzen? Zullen zij nieuwe keuzemogelijkheden daadwerkelijk benutten? Deze vragen, toegespitst op de sociale zekerheid, stonden centraal in een recente SCP-studie.¹

Ruim 2200 personen – onder wie bijna 1500 werkenden – kregen enkele scenario's voorgelegd. Hierbij konden zij een keuze maken ten aanzien van hun risicodekking in de sociale zekerheid, waarbij een koppeling werd gelegd met de financiële gevolgen daarvan. Zo kreeg men de mogelijkheid om de huidige WAO-uitkering verhogen tot 80% van het laatstverdiende loon, tegen een extra premie van 2%; of om te kiezen voor een lagere uitkering bij ziekte (85%, waar nu meestal het oude loon wordt doorbetaald) in ruil voor extra vrije dagen. Vergelijkbare scenario's zijn voorgelegd over een lagere ww- en WAO-uitkering, een aanvullende verzeke-

ring bij gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid, en een geïntegreerde levensloopverzekering.² Bij elk scenario is gevraagd of men wenst dat deze keuzemogelijkheid er komt. Aan de voor- en tegenstanders zijn vervolgens enkele motieven voorgelegd die bij deze meningsvorming een rol kunnen hebben gespeeld: de persoonlijke behoefte, de verwachte kosten en baten, principiële opvattingen over de taken van de overheid, de tijd en moeite die het vergt, solidariteit, etcetera. De werkenden konden ten slotte aangeven of zij zelf gebruik zouden maken van de keuzevariant, waarbij ook nog is gevarieerd met de financiële gevolgen (bijvoorbeeld een extra premie van 5% in plaats van 2%).

De figuur laat zien dat het zeker niet zo is dat alle burgers over de gehele linie meer keuzevrijheid wensen. Het draagvlak varieert tussen 14% en 72%. Er is redelijk veel steun voor het verlofsparen, het kopen van verlofdagen en de verzekering voor betaald verlof. Ook de voorstellen die een ruimer dekkingsniveau bieden (een hogere WAO-uitkering tegen extra premie en een aanvullende verzekering voor gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid) kennen een tamelijk groot draagvlak. Dit geldt echter veel minder voor de regelingen die een verslechtering van het huidige dekkingsniveau impliceren. Hooguit een kwart van de respondenten is voorstander van een lagere WAO, WW- of ziekte-uitkering, ook

Figuur: Draagvlak en gedragsintenties voor keuzemogelijkheden in de sociale zekerheid

Scenario's

- I** WAO 60%, in ruil voor netto 2% loonsverhoging
- II** Geïntegreerde regeling voor werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, verlof etc.
- III** Ziekte-uitkering effectief 85%, in ruil voor 5 extra vrije dagen
- IV** WW 10% lager, maar halfjaar langer durend
- V** Verzekering betaald verlof, tegen premie 2% van nettoloon
- VI** Kopen van verlofdagen
- VII** WAO 80%, tegen extra premie 2% van nettoloon
- VIII** Verzekering voor gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid, tegen extra premie 2% van nettoloon
- IX** Verlofsparen

* Scenario II: niet gevraagd naar gedragsintentie; Scenario VIII: uitsluitend aan werkenden voorgelegd

al staan daar een hoger nettoloon, een langer durende uitkering, of extra vrije dagen tegenover. De ‘geïntegreerde verzekering’, die bij uitstek ten dienste van de individuele levensloop zou staan, wordt slechts door één op de vijf respondenten geambieerd. Blijkbaar schrikt men hiervan terug, wellicht vanuit het oogpunt dat ieder gebruik van de reserve ten behoeve van werkloosheid, arbeidsongeschiktheid of zorgverlof ten koste gaat van de pre-pensioenrechten.

De gebruikscijfers liggen doorgaans iets lager (8 tot 59%), omdat niet iedere werknemer die een keuzemogelijkheid voorstaat deze ook zal effectueren. Over alle scenario’s bezien, blijft het patroon evenwel hetzelfde. De elasticiteit van het gebruik en de financiële consequenties (niet opgenomen in de figuur) is hoog. Zo daalt het aandeel werknemers dat voor een hogere WAO-uitkering kiest (scenario VII) van ruim 40% tot minder dan 10%, wanneer de premie oploopt van 2% tot 5% van het nettoloon.

Uit de vragen naar de motieven ten slotte blijkt dat principiële en rationele motieven bepalend zijn voor het draagvlak en het gebruik.³ Veel voorstanders menen dat men zelf vorm moet kunnen geven aan de voorzieningen, omdat het eigenbelang in het geding is. Tegenstanders vinden dat de sociale zekerheid een taak van de overheid is, en dat de voor-

gestelde regelingen ten koste gaan van de kwetsbare groepen in de samenleving. Wat de rationele motieven betreft, wegen vooral de directe kosten en baten zwaar: degenen die denken zelf goedkoper uit te zullen zijn met een bepaalde keuzemogelijkheid, zijn er ook vaker voorstander van. Enkele andere factoren (persoonlijke behoeften, oordeel en kennis over de sociale zekerheid, algemene waardenoriëntaties en persoonskenmerken als egoïsme en risicoaversie) bleken van ondergeschikt belang.

Wat leert dit ons? Vier punten zijn van belang:

- niet alle Nederlanders willen meer keuzevrijheid in de sociale zekerheid. Bij vier van de hier onderzochte scenario's is 40 à 60% van de respondenten tegenstander, bij vier andere meer dan 75%. Het oordeel van de burgers, met inbegrip van de werkkenden onder hen, is minder positief dan beleidsmakers veronderstellen – of wenselijk vinden.
- meer keuzevrijheid is gewenst voor zover het de aanvullende 'knopjes' betreft: dekking van nieuwe risico's, mogelijkheden bestaande rechten uit te breiden. Dit mag echter niet ten koste gaan van de dekking van bestaande primaire risico's, waar de burgers in hoge mate aan gehecht zijn.
- Er zijn weinig aanwijzingen voor een diepge wortelde behoefte aan meer keuzevrijheid bij de burger. Anders dan in het beleid wordt aangeno-

men, hangen het draagvlak en het gebruik niet samen met persoonlijke behoefte, maar eerder met de kosten/baten-afwegingen van burgers.

– het gebruik van nieuwe keuzemogelijkheden blijkt soms heel beperkt, en kent bovendien een hoge prijselasticiteit. Een zinvolle invoering van meer keuzevrijheid zal *finetuning* vergen. Zij moet betrekking hebben op aanvullende risico's die een redelijk omvangrijke groep kunnen treffen, en een gunstige prijsstelling hebben.

Noten

¹ Stella Hoff & Cok Vrooman. *Zelfbepaalde zekerheden. Individuele keuzevrijheid in de sociale verzekeringen: draagvlak, benutting en determinanten*. Den Haag: SCP, 2002.

² Bij het scenario over de geïntegreerde levensloopverzekering kan men zelf bepalen hoeveel uitkeringsrechten men opbouwt, en voor welke doeleinden – werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, pensioen, verlof – die worden gebruikt.

³ Het verband met de gedragsintentie is logischerwijs uitsluitend bij werkenden onderzocht.

Ontspoorde gevoelens

Lucas Harms

Volgens de publieke opinie is het slecht gesteld met de kwaliteit van het openbaar vervoer in Nederland. Ernstig vertraagde treinen, te weinig en oud materieel, een structureel gebrek aan zitplaatsen, tanende sociale veiligheid, ontevreden personeel, en niet te vergeten de talloze draadbreuken, wisselstoringen en blaadjes op de rails. Het zijn enkele veel gehoorde ingrediënten uit het geweeeklaag over het disfunctioneren van de Nederlandse Spoorwegen. Vooral het ‘rampjaar’ 2001 heeft de gemoederen flink bezig gehouden: volgens de media waren de vertragingen nog nooit zo groot, vielen er meer treinen uit, waren de reizigers zo boos en de conducteurs zo chagrijnig. Maar is het werkelijk zo slecht gesteld met de kwaliteit van het treinverkeer? En zo ja, is dit iets van de laatste tijd of was het altijd al kommer en kwel?

Klaagzang

Uit de laatste Kwaliteitsthermometer van reizigersvereniging Rover blijkt dat een kwart van de treinen vertraging heeft, één op de zes aansluitingen wordt gemist en 1,3% van de treinen nooit vertrekt. Maar het kan veel erger. Een schrikbarend voorbeeld

zijn de dagen volgend op de recente oktoberstorm, toen het aandeel vertraagde treinen als gevolg van gladde sporen en blaadjes op de rails tot boven de 40% steeg, een percentage dat zelfs in het ‘rampjaar’ 2001 bij lange na niet is gehaald. Natuurlijk gaat het hier steeds om gemiddelden en zijn er grote verschillen naar regio en trajecten. Vooral de druk bereiden Randstad moet het vaak ontgelden. Een extreem voorbeeld van disfunctioneren biedt de Gooilijn (Amsterdam – Amersfoort), waar in de winter van 2001 meer dan 60% van alle treinen vertraagd was.

Naast punctualiteit kampt het reizigersvervoer ook met een chronisch capaciteitsprobleem. Alhoewel de NS in het voorjaar van 2002 negentienduizend extra zitplaatsen heeft gecreëerd door de aankoop van oude treinstellen van de Deutsche Bahn, blijft de capaciteit met name tijdens de spitsuren onvoldoende. Volgens onderzoek van de Consumentenbond slaagt één op de tien reizigers er niet in om de gewenste zitplaats te bemachtigen, en moet 5% van de reizigers genoegen nemen met een staanplaats. Dit zijn echter gemiddelden. Op sommige trajecten is het aandeel staande passagiers tijdens de ochtendspits veel groter (tot maximaal 28%).

Een derde probleem is de sociale veiligheid. Verbale en fysieke vormen van geweld jegens conducteurs komen steeds vaker voor, gedeeltelijk ook als gevolg van irritaties of slechte informatievoorziening bij vertragingen. Niet alleen conducteurs worden hiermee geconfronteerd, ook de reizigers moeten het steeds vaker ontgelden. Uit een recent gehouden steekproef onder vijfhonderd reizigers bleek dat tweederde van hen zich soms of regelmatig onveilig voelt op de perrons of in de treinen. Een ander onderzoek meldt dat in 2000 een kwart van alle reizigers slachtoffer is geworden van één of meer incidenten, voornamelijk lastigvallen.

Ten slotte is de technische veiligheid steeds verder onder druk komen te staan. Het betreft hier allereerst de zorgwekkende stijging van het aantal gevallen waarbij een machinist een rood sein negeert (in vijf jaar tijd toegenomen van 150 naar 280 gevallen).

Een tweede punt is de sinds circa 1990 duidelijk verslechterende technische staat van de infrastructuur, onder andere tot uiting komend in het groeiend aantal meldingen van scheuren in railstaven, sein- en wisselstoringen en knikken en verzakkingen in het spoor.

Ten derde worden er als gevolg van het materieelgebrek ook treinen ingezet die in slechte of sub-optimale staat verkeren. Zo werd medio 2001

geconstateerd dat een kwart van alle treinen die feitelijk toe zijn aan onderhoud als gevolg van het tekort aan materieel gewoon blijft doorrijden.

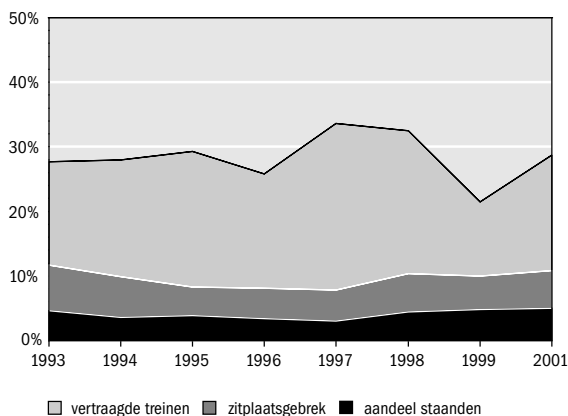
Schijn en werkelijkheid

Het scala aan problemen overziend functioneert de NS kennelijk slechter dan ooit. Toch is dit gedeeltelijk schijn. Zo wijst onderzoek van de Consumentenbond uit dat de jaren 1997 en 1998 qua punctualiteit van het treinverkeer nog ‘rampzaliger’ waren dan 2001 (zie figuur). Volgens reizigersvereniging Rover was vooral de herfst van 1998 zeer beroerd: belangrijkste oorzaak hiervan waren de op de rails gevallen bladeren, die de bomen in dat jaar door veel regen en wind in betrekkelijk korte tijd hadden verloren. Wie dacht dat 2001 een ‘rampjaar’ was en het najaar van 2002 een ‘historisch dieptepunt’, komt dus bedrogen uit. Beter is het de recente vertragingen te kenschetsen als momenten van relatieve zwakte in een jarenlange aaneenschakeling van tegenvallende resultaten.

Het idee dat er tegenwoordig minder zitplaatsen zijn dan voorheen en het aandeel staanden toeneemt is ook niet waar (figuur). Integendeel, tien jaar geleden was het moeilijker dan nu om een geschikte zitplaats te vinden, en ook het aandeel staanden schommelt al jaren om en nabij de 4%. En er gloort

hoop: tot 2005 komen er 378 nieuwe treinstellen in dienst, waardoor het aantal zitplaatsen met 40.000 wordt uitgebreid.

Figuur: percentage vertraagde treinen, zitplaatsgebrek en staanden, oktobermaanden 1993 - 2001

bron: Consumentenbond (2002)

Ook wat betreft de sociale veiligheid is er tot op zekere hoogte een contrast tussen cijfers en gevoel. Alhoewel de agressie in en rond stations en treinen de laatste jaren ontegenzeggelijk is gestegen, vindt slechts 1,5% van alle geweldsdelicten plaats in het openbaar vervoer. In en rond de trein is het dus eigenlijk relatief veilig. Verder blijken niet-reizigers zich over het algemeen meer zorgen te maken over

de veiligheid in het openbaar vervoer dan de OV-reizigers zelf.

Zelfs de vermeende technische onveiligheid behoeft enige nuancering. Want alle berichten over achterstallig onderhoud van infrastructuur en materieel ten spijt, behoort het niveau van veiligheid op het Nederlandse spoor tot de hoogste van Europa.

Waarom?

Dat de kwaliteit van het openbaar vervoer reden tot zorg is, lijkt buiten kijf te staan. Maar vertragingen, slechte aansluitingen en een gebrek aan zitplaatsen spelen de reiziger al jaren parten. En met de vermeende sociale en technische onveiligheid valt het eigenlijk wel mee.

Waarom sporen de gevoelens niet met de cijfers? Zijn reizigers de problemen beu? Is de maat zo langzamerhand vol?

Literatuur

- Consumentenbond, *Punctualiteit en zitplaatsen bij treinreizen*. Den Haag: Consumentenbond, 2002
- Rover, *Kwaliteitsthermometer NS, resultaten winter 2001/2002*. Amersfoort: Vereniging Reizigers Openbaar Vervoer, 2002
- Voor een uitgebreidere beschouwing over de kwaliteit van het openbaar vervoer, zie:
- Harms, L. 'Openbaar Vervoer; bijlage bij de samenvatting.' In: *Samenvatting Sociaal en Cultureel Rapport 2002; de kwaliteit van de quartaire sector*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2002 (pp. 59-67)

Opgebrand door het werk?

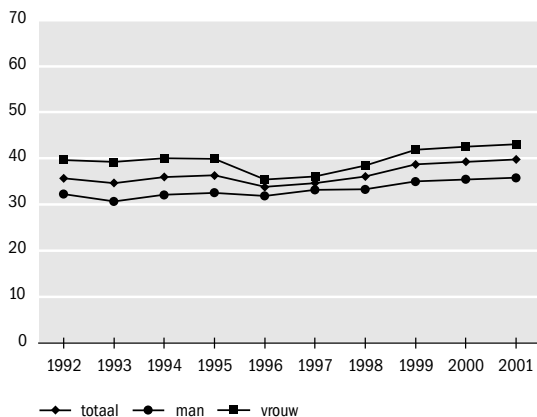
Gerda Jehoel-Gijsbers

Een nieuwe epidemie trekt over Nederland. Waren we volgens Lubbers nog gewoon ziek, inmiddels worden werknemers massaal psychisch ziek. Ziek van de werkdruk, ziek van de combinatie arbeid en zorg, maar vooral ziek van conflicten op het werk. De veeleisende en hectische tijd waarin wij leven, eist zijn tol en leidt ertoe dat psychische klachten, vooral bij vrouwen, steeds vaker oorzaak zijn geworden van WAO-instroom. Veel werknemers zitten overspannen of met een burn-out thuis. Psychische klachten vormen inmiddels een belangrijke bron van het WAO-probleem. Tenminste, dat is het beeld dat inmiddels op ons netvlies staat. Maar in hoeverre is dit beeld juist?

Als we kijken naar de instroomcijfers in de WAO, dan zien we inderdaad dat het aantal psychisch arbeidsongeschikten toeneemt. Maar het blijkt ook dat de instroom van andere diagnosegroepen een stijgende lijn vertoont. De grootste verandering echter is te bespeuren in de categorieën 'klachten onvoldoende omschreven' en 'diagnose onbekend'. Het aandeel van de WAO-toetreders dat tot één van deze twee groepen behoorde en dus geen diagnose kreeg toegekend, bedroeg in 1997 maar liefst 33

procent en was in 2001 gedaald tot 8 procent. Dit betekent dat het aantal in de verschillende diagnosegroepen na 1997 vanzelf is gegroeid zonder dat er sprake was van een werkelijke toename. In absolute aantallen moge er dan sprake zijn van een sterke toename van psychische arbeidsongeschiktheid bij nieuwe WAO-toetreders, in relatieve zin blijft deze zeer beperkt (zie figuur 1, waarin de groep onbekend/onvoldoende omschreven buiten beschouwing is gelaten).

Figuur 1: Aandeel psychische arbeidsongeschiktheid in WAO-instroom

* Exclusief de categorie 'onbekend' en 'onvoldoende omschreven'

Bron: Ctsv/Lisv/UWV: Ontwikkeling arbeidsongeschiktheid, 1992 t/m 2002; bewerking.

In de periode tussen 1992 en 1998 schommelde het aandeel dat vanwege psychische klachten in de WAO terecht kwam omstreeks de 35 procent, met uitzondering van de jaren 1996 en 1997 toen het wat lager was (waarschijnlijk vanwege een slechtere registratie in die jaren). Van 1998 op 1999 neemt het aandeel iets toe (van 36 naar 39 procent), maar blijft daarna weer stabiel. Het lijkt wat overdreven om deze ontwikkeling te interpreteren als hét WAO-probleem van de afgelopen jaren. Dit geldt ook als we vrouwen en mannen apart bekijken. Voor vrouwen ligt het aandeel wel wat hoger dan voor mannen, maar de ontwikkeling is bij beide groepen gelijk. Er is dus ook bij vrouwen geen sprake van dat psychische arbeidsongeschiktheid een sterk toenemende oorzaak is van WAO-instroom. Ook niet bij jonge vrouwen tussen de 25 en 35 jaar, een groep die de laatste tijd veelvuldig wordt genoemd als extra risicogroep voor een burn-out. Volgens de UWV-statistieken stijgt hun aantal in de periode 1998 tot en met 2001 van 5086 tot 6313, een stijging van 24 procent. Het aantal 'onbekend/onvoldoende omschreven' ligt voor deze groep vrouwen in 1998 echter veel hoger dan in 2001: respectievelijk 3965 en 1145. Wanneer we ervan uitgaan dat deze groepen naar rato hadden moeten worden ingedeeld in de categorie 'psychisch' (dit wil zeggen 38,5 procent voor 1998 en 43,1 procent voor 2001), dan is de toename tus-

sen 1998 en 2001 voor deze groep slechts 3 procent (193 vrouwen); een aardig voorbeeld van ‘how to lie with statistics’.

De WAO-discussie en de berichtgeving daarover in de media wordt sterk beheerst door absolute aantallen. Iedere stijging in het aantal WAO-toetreders, of het nu gaat om psychisch arbeidsongeschikten of om jonge vrouwen, wordt zorgelijk gemeld. Zo wordt ook al jarenlang het steeds dichter naderen van het aantal van een miljoen arbeidsongeschikten als een falen van het WAO-beleid gebracht.¹ Hierdoor wordt – ten onrechte – de indruk gewekt dat het met de WAO steeds slechter gaat. Vergeten wordt rekening te houden met de sterke toename van de werkzame beroepsbevolking, vooral veroorzaakt door een toegenomen arbeidsdeelname van gehuwde en samenwonende vrouwen. En vergeten wordt ook rekening te houden met het feit dat zieke werknemers steeds vaker gedeeltelijk in plaats van volledig arbeidsongeschikt worden verklaard. In feite is het arbeidsongeschiktheidsvolume minder snel gegroeid dan het arbeidsvolume: het aantal arbeidsjaren blijkt in de periode van 1995 tot 2000 met 14 procent toegenomen, terwijl het aantal uitkeringsjaren voor de WAO in diezelfde periode slechts met 5 procent steeg.

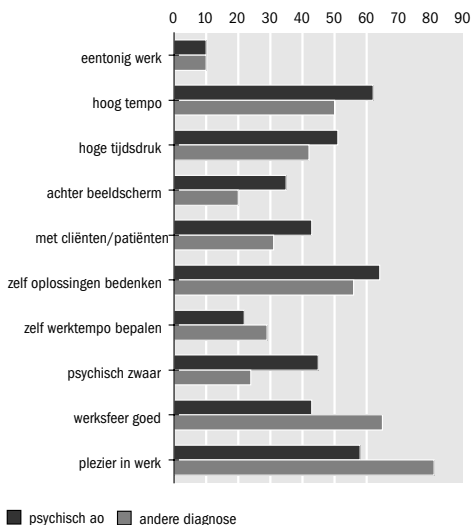
Tegenover deze ‘geruststellende’ analyse kan echter worden beweerd dat het voor een groot deel van de psychisch arbeidsongeschikten – zowel nu als in het verleden – helemaal niet zover had hoeven komen. Psychische klachten worden vaak toegeschreven aan problemen op het werk, waarbij vooral wordt gedacht aan een arbeidsconflict.² Met name bij deze groep WAO-toetreders had goed overleg tussen werknemer en werkgever, eventueel bijgestaan door arbodienst of ‘mediator’, de zieke werknemer voor de poort van de WAO weg kunnen houden.

Uit onderzoek onder WAO-toetreders³ blijkt echter dat slechts een beperkt deel, 23 procent, het werk als hoofdoorzaak van hun arbeidsongeschiktheid noemt. Dit percentage ligt maar iets hoger dan dat van de andere diagnosegroepen, waar 20 procent deze mening is toegedaan. Wel vormt het werk vaker een gedeeltelijke oorzaak (43 versus 27 procent). Voorgaande houdt in dat bij driekwart van de psychisch arbeidsongeschikten (ook) problemen buiten het werk spelen. Het is maar de vraag in hoeverre werkgevers in staat zijn om dit soort problemen op te lossen.

Stressfactoren in het werk, zoals een hoog werkt tempo, hoge tijdsdruk, werk achter een beeldscherm, werk met cliënten, worden als een belangrijke oorzaak van burn-out of overspannenheid

gezien. Toch verschillen de psychisch arbeidsongeschikten hierin slechts in beperkte mate van de rest (zie figuur 2).⁴ Het verschil in subjectieve beleving van het werk is groter, maar toch bijna de helft van de groep met de diagnose ‘psychisch’ vond de werksfeer goed, bijna 60 procent van de psychisch zieken had plezier in het werk en 55 procent vond het werk psychisch niet zwaar.

Figuur 2: Kenmerken en beleving van werk

* bij 'conflicten op het werk' gaat het om: ja, vaak of regelmatig (11% van de psychisch arbeidsongeschikten en 3% van de andere diagnoses antwoordt: vaak).

Bron: UWV, Epidemiologie-onderzoek WAO 1999.

Dat arbeidsconflicten de belangrijkste bron van psychische arbeidsongeschiktheid zouden zijn, blijkt evenmin in overeenstemming met de feiten. Slechts een kwart van de psychisch arbeidsongeschikten had in de twee jaar voorafgaand aan ziekmelding regelmatig of vaak conflicten met de leidinggevende of collegae. Dit is wel wat vaker dan bij de rest (waar het 13 procent betrof), maar het blijft een betrekkelijk gering deel. Bovendien zoekt slechts eenderde deel van hen de hoofdoorzaak van hun klachten in de werksituatie. Dit wil zeggen: circa acht procent van de psychisch zieken.

Het voorgaande geeft weinig grond voor de opvatting dat werknemers in sterk toenemende mate opgebrand raken door het werk. Een epidemie lijkt het zeker niet.

Noten

- 1 Zie ook: SCR 2002, p. 397 e.v..
- 2 Artikel van Bureau Berenschot in de *Volkskrant* 7 juli 2002.
- 3 Epidemiologie-onderzoek WAO 1999, UWV, Amsterdam.
- 4 Zie: G.J.M. Jehoel-Gijsbers en H. Bruinsma, 'Psychisch zieken en WAO-instroom', in: *ESB*, 25 januari 2002.

Religieuze tolerantie als complex verschijnsel

Jos Becker

De gebeurtenis die de mensen het laatst hebben waargenomen, bepaalt hun mening over de actualiteit het meest. Dit mechanisme zorgt voor tweerlei vertekening in de visie op de werkelijkheid. Het publiek – en menige deskundige – denkt dat ontwikkelingen zich uitsluitend op korte termijn afspelen. De meest recente gebeurtenis wijzen zij aan als oorzaak.

Deze stellingen laten zich illustreren met de houding die de Nederlanders tegenover de vrijheid van godsdienstige groeperingen, waaronder de islam, innemen.

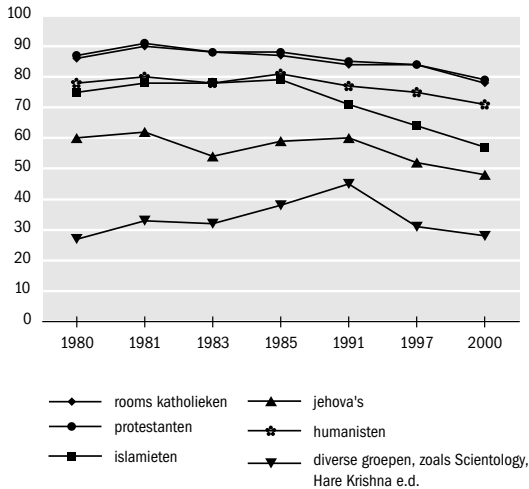
De recente gebeurtenissen zijn bekend. Op 11 september 2001 vindt er een terroristische aanslag plaats op de Twin Towers in New York. De aanslag werd met reden gerelateerd aan een ‘kruistocht’ van islamitische groepen tegen hetgeen zij als het ‘Amerikaanse imperialisme’ beschouwen. In Nederland reageerden islamitische jongeren niet allemaal even gelukkig op dit nieuws. Alsof dat nog niet genoeg was, deden imams tactloze uitspraken over de Nederlanders en hun samenleving.

Op grond van deze actualiteit zou men verwachten dat de mening van de Nederlanders over de islam er ongunstiger op zou worden. Uit de resultaten van recent gehouden enquêtes zou moeten blijken of dit inderdaad zo is. Het Sociaal en Cultureel Planbureau beschikt daar nog niet over. In het begin van 2003 zal dat overigens wel het geval zijn. Voorlopig toont een enkel gegeven uit het project Culturele Veranderingen in Nederland aan dat veranderingen in de houding jegens godsdienstige groeperingen meer kanten heeft dan men wellicht zou vermoeden.

Te beginnen met 1980 is in SCP-onderzoeken naar de meningen van het Nederlandse volk op gezette tijden geïnformeerd naar de mate waarin de aanhangers van verschillende godsdienstige groeperingen in doen en laten vrijgelaten moeten worden.¹ De figuur brengt de percentages van Nederlanders die in de onderscheiden jaren instemden met 'vrijlaten' in beeld.

In 2000 is het aantal Nederlanders dat vrijheid voor de islamieten wil noch bijzonder hoog, noch bijzonder laag te noemen. Het gaat om ongeveer 57%. Dat is lager dan de 80% die rooms-katholieken en protestanten vrijheid willen toestaan en ook nog lager dan de 70% die de humanisten vrijheid gunnen. De islam staat er echter weer wat gunstiger op dan de Jehova Getuigen – met 50% voor vrijheid – en veel

Figuur: Diverse geloofsrichtingen moeten in onze maatschappij in doen en laten vrijgelaten worden

Bron: SCP (CV'80-'00)

gunstiger dan kleine levensbeschouwelijke groeperingen met een 'sektarisch karakter'. In 2000 wil 28% geen enkele beperking opleggen aan bijvoorbeeld de Scientology of Hare Krishna.

De resultaten op lange termijn vallen meer op dan die van 2000 alleen. Tussen 1985 en 2000 is de tolerantie voor de islam duidelijk afgenomen. In 1985 stemde nog ongeveer 80% in met vrijlaten. Dat wordt, zoals gezegd, 57% in 2000. De verandering dateert van ver voor het moment van de aanslag in 2001 en de verwikkelingen die daarop volgden.

Dit is echter niet het enige dat opvalt. Sinds 1985 is de aanhang voor vrijheid ten opzichte van alle gezindten afgenomen, met uitzondering van die bij de kleine groeperingen, waar de daling na 1991 blijkt. Zelfs de houding jegens het rooms-katholicisme en het protestantisme wordt iets minder gunstig.

Uit de figuur blijkt niet alleen een groeiende reserve jegens de islam, maar ook tegen godsdienst in het algemeen. Het wantrouwen geldt niet zozeer de inhoud van de verschillende levensbeschouwingen. Zoals uit een eerdere publicatie van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt, neemt in elk geval de aanhang voor christelijke leerstellingen na 1995 in Nederland iets toe (Becker en De Wit 2000). Het gaat hier eerder om een houding jegens de ongunstige maatschappelijke gevolgen die de godsdienst kan hebben. Daar is de islam bij betrokken. De vestiging van een fundamentalistisch bewind in Iran bijvoorbeeld trok sterk de aandacht in het midden van de jaren tachtig. Maar het gaat niet om de islam alleen. In Afrika hebben zich conflicten voorgedaan waarbij de etnische en de religieuze component moeilijk van elkaar zijn te onderscheiden. In India is herhaaldelijk gewapende strijd tussen hindoes en moslims opgeblaaid. Tijdens de burgeroorlog in Joegoslavië en in het bijzonder in Bosnië kwamen de Grieks-orthodoxe Serviërs meer als agressor naar

voren dan de islamieten.

Al deze gebeurtenissen hebben hun uitwerking op de publieke opinie niet gemist. Het effect van elke gebeurtenis is echter overschaduwd door de uitwerking van de volgende, met de aanslag in New York als voorlopig sluitstuk. Of het terrorisme van Al- Qaeda de opvattingen over de islam ook in Nederland negatief hebben beïnvloed, moet nog worden vastgesteld. Het zou overigens vreemd zijn als het niet zo was.

Er is echter meer aan de hand in de Nederlandse samenleving. De bedenkingen tegen de godsdienst in het algemeen zijn gegroeid. Niet, hetzij opnieuw benadrukt, tegen wat de gelovigen denken, maar tegen hetgeen sommigen van hen in een samenleving aan kwaad kunnen doen. Hier is het nut van onderzoek in gelegen: een beeld dat onder invloed van de allerlaatste actualiteit is ontstaan, raakt genuanceerd.

Noot

¹ De tekst van de vraag luidde als volgt: 'Er zijn diverse geloofsrichtingen in onze maatschappij. Voor elk van deze geloofsrichtingen zou ik graag van u willen weten in hoeverre u vindt dat zij vrijgelaten moeten worden in hun doen en laten. a) katholieken; b) protestanten; c) islamieten; d) Jehova's; d) humanisten; e) diverse groepen, zoals Unified Family, Children of God, Scientology, Hare Krishna.

Verwijzing

Becker, J.W. en J.S.J. de Wit, *Secularisatie in de jaren negentig. Kerklidmaatschap, veranderingen in opvattingen en een prognose*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000

Terugtreder voor 56,64%

Jeanet Kullberg

Op de website van enkele marketingbureaus kun je een persoonlijk 'woonbelevingsprofiel' laten vaststellen door een reeks vragen in te vullen. Dit is het antwoord dat ik per email kreeg toegestuurd:

'Hieronder vindt u een beschrijving van de twee clusters waarmee u volgens onze analyse het meeste affiniteit heeft. Volgens onze berekeningen behoort u voor 56,64 % tot de volgende cluster: Terugtreiders [...]

In het kader hieronder treft u de antwoorden die er bij de Terugtreiders uitsprongen, in vergelijking met overige mensen die onze vragenlijst hebben ingevuld:

Karakter:	zachtaardig, kalm, serieus, keurig
Levensfase:	alleenstaand
Typering gezin:	niet geschikt voor gezinsleven, gezin waar iedereen zijn eigen gang gaat
Werk/beroep:	hulpverlener, zonder beroep, huisvrouw/man, werkloos
Vrije tijd:	tv kijken, rustig thuis zijn, zwemmen
Woonmotieven:	privacy, trekt zich graag terug in huis, anonimiteit.'

In deze typering herken ik mijzelf wat betreft de nobele karaktertrekken, de levensfase waarin ik verkeer en het rustig thuis willen zijn. De rest verpast me zeer en past allerminst bij de antwoorden die ik op de vragen gaf. Volgens de typologie van SmartAgent Company is de passieve, afhankelijke ‘terugtreder’ één van zes typen woonconsumenten. Gelukkig behoor ik, volgens dezelfde email, nog voor ruim tien procent tot de wat flitsender cluster ‘ongebonden’, een alternatief slag mensen. Voor het resterende derde deel ben ik ongrijpbaar.

Leefstijlsegmentering op basis van verschillende waardenoriëntaties is overgewaaid uit commerciële hoek en binnen het publieke domein in zwang geraakt. Door de drijfveren van de burger-consument te doorgronden kunnen beleidsmakers de ‘belevingsgroepen’ beter bedienen, zo is de gedachte. Doelgroepsegmentaties doen onder meer dienst bij de zenderkleuring, het analyseren van stemgedrag, en in toenemende mate bij het vormgeven van de woon- en leefomgeving.

Steeds meer woningcorporaties zijn gecharmeerd door analyses die meer over woonconsumenten vertellen dan wat het inkomen en de gezinsgrootte is. Naast SmartAgent Company zijn ook andere bureaus, zoals Motivaction, in het gat in de markt gesprongen. De tabel geeft de woonbele-

vingsgroepen weer van deze beide bureaus, die met behulp van vragen over het wonen, het huishouden en waarden in het leven zijn vastgesteld. (Zie voor een beschrijving van de wijze waarop de indelingen geconstrueerd zijn: De Wijs-Mulkens en Ostendorf, 2001 en de websites van de bureaus.)

Sommige corporaties communiceren alleen nog in termen van de in de tabel geschetste belevingsgroepen en proberen buurten en wooncomplexen in te richten voor ‘terugtrekkers’, de ‘volkse familieclan’ of de ‘dynamische individualisten’. Er wordt getobd over vertalingen naar de fysieke omgeving: een bankje op het plein voor sociale lieden en een kaal plein vol allure voor de statusgevoeligen? Eén van de verwachtingen is dat het profileren van woonmilieus voor specifieke leefstijlgroepen bijdraagt aan een harmonieuzer samenleven in buurten met gelijkgestemden. Sceptici zijn bezorgd of de woonbelevingsgroepen wel robuust genoeg zijn om er de gebouwde omgeving op in te richten. Die moet immers minstens vijftig, liefst honderd jaar stand houden.

Voor die laatste vraag wenden we ons tot de tabel, waarin de typering van Smartagent en Motivatie naast elkaar zijn gezet. Om de woonbelevingsgroepen van beide bureaus makkelijker te kunnen vergelijken, is langs de verticale as min of meer een huishoudencyclus weergegeven: bovenaan de

groepen met veel startende, jongere huishoudens; onderaan de ouderen met uitgevlogen kinderen en daartussenin gezinnen met thuiswonende kinderen. Op dezelfde as is ook enigszins naar inkomen geordend, waarbij de groepen die de meeste mensen met een laag inkomen tellen, onderaan staan. Onder de naam van de belevingsgroep zijn de woonvoorkeuren weergegeven en of groepen veel meer dan gemiddeld een woning kopen of juist huren. Bij de segmenteringen zij nog aangetekend dat het om stereotypen gaat met 'vage grenzen': ieder mens is uniek en maar weinigen passen naadloos in een hokje. Mijn wedervaren als 'terugtreder' voor 56,64% verbeeldt dit treffend.

Hoewel de groepen van naam verschillen en ook verschillend zijn afgebakend, zijn enkele vertrouwenwekkende overeenkomsten waarneembaar. Onder de gezinnen met wat hogere inkomens en ook onder de opstomende starters treffen we een zekere behoefte om zich van anderen te onderscheiden met behulp van de woning. Deze moet bijzonder zijn of status verschaffen. Dit kan, naar gelang de groep, zowel ludieke, historische als meer patserige vormen aannemen. De wens om een bijzonder huis te hebben gaat in beide typologieën samen met behoefte aan privacy en maling aan contacten in de buurt.

Onder de groepen met opgroeiende kinderen zien we in beide overzichten interesse in contacten

in de buurt. Wellicht zullen de kinderen daar-
toe ook uitnodigen. In die buurtcontacten is wel
verschil tussen de groepen: sommigen zijn alleen
gesteld op gelijkgestemden, soms alleen de familie
en vrienden in de buurt; anderen staan meer open
voor heel de buurt.

Zakken we af naar de minder draagkrachtigen,
in het bijzonder de groepen met veel ouderen zonder
thuiswonende kinderen dan wint de behoefte aan
veiligheid en sociale controle terrein.

Wat kan een woningcorporatie nu met deze nieuw
verworven kennis? Enkele problematische vertaal-
slagen bemoeilijken de profilering van buurten
op grond van smaakvoorkeuren. Vrijwel niemand
past geheel in één van de belevingsgroepen. Zelfs
als iemand wel aan het beeld beantwoordt, kan
uitvergroting van één belangrijke woonwens (een
vierkante tuin, of beslist naast schoonmoeder wil-
len wonen) de andere voorkeuren op losse schroef-
ven zetten. Binnen de geschetste ensembles van
woonvoorkeuren worden immers verschillende
prioriteiten gesteld.

Dan is er nog een verdelingsvraagstuk. Krijgt
iemand zijn favoriete woning, die ten volle bij zijn
waardenoriëntatie past? Kopers kunnen tegen
elkaar opbieden; voor huurders in de sociale sector
gelden toewijzingsregels. Het inkomen moet pas-

send zijn, soms ook de gezinsgrootte en vrijwel altijd geldt een wachttijd. Kopers die niet bieden kunnen en huurders die niet wachten willen, doen water bij de wijn. Die kiezen een huis dat aardig of net groot genoeg is, op acceptabele afstand van werk en familie. Ook in deze 'gewone', modale woonwijken of zelfs 'achterstandswijken' kunnen mensen overigens, zonder tussenkomst van een architect, zelf hun smaak laten zien: binnenshuis, aan de gevel of in de tuin.

In de modale en lagere inkomensregio's tekenen zich twee vrij robuuste verlangens af: een verlangen naar contacten in allerlei vormen enerzijds en naar veiligheid anderzijds.

Voor de contacten geldt dat men die naar believen kan aangaan, vooral als er ontmoetingsplaatsen zijn, die liefst in samenspraak tussen bewoners en ontwerpers gemaakt kunnen worden. De 'familieclan' kan wellicht gelukkig gemaakt worden als voor een vrijkomende woning een familielid mag worden voordragen.

Voor veiligheid is meer assistentie van professionals nodig. Hier is veel te winnen, zoals onder meer in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2002* werd vastgesteld. Je kunt je ook afvragen waarom bepaalde groepen deze waarden hoog aanslaan. Zij hebben boven alles behoefte aan ferme beleidsmakers die in een wereld vol verschil juist helpen om een gemeen-

schappelijke noemer te bewaken, te beginnen bij een veilige, hele en schone buurt.

Tabel: Woonbelevingsgroepen en hun woonvoorkeuren, volgens twee bureaus

SmartAgent Company		Motivaction	
'ongebondenen' (12%)	HUUR	'actieve individualisten' (17%)	HUUR
- functioneel wonen		- ruimte	
\$ onderscheid, bijzonder, alternatief		jong, startend \$ onderscheid, bijzonder	
- stedelijk; event. landelijk (woonboot e.d.)		- privacy, weinig buurtcontacten	
- anoniem		- stedelijk	
- niet klussen (geen tijd of geld voor over)			
		'Gesettelde idealisten' (13%)	KOOP
		- ruimte	
		\$ onderscheid, bijzonder, historisch	
		diverse huishoudens - tolerant maar weinig buurtcontacten	
		- landelijk	
		- tuin, milieubewust	
		- klussen in de woning	

Tabel **vervolg**

<p>'dynamisch individua- listen' (15%)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ruimte - privacy, weinig buurtcontacten <p>\$ status, luxe,opstand, mode</p> <ul style="list-style-type: none"> - niet zelf klussen (uitbesteden) - weinig binding woonplaats 	<p>jonge gezinnen</p>	<p>'gehaaste midden- klassers' (11%)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ruimte - privacy, weinig buurtcontacten <p>\$ status, luxe - gemak</p>
<p>'samenlevers' (17%)</p> <p># buurtcontacten, gezelligheid</p> <ul style="list-style-type: none"> - 'gemiddelde voorkeuren' 		<p>'tolerante socialisers' (11%)</p> <p># buurtcontacten, gezelligheid</p> <ul style="list-style-type: none"> - levendige buurt
<p>'stille luxe' (18%)</p> <p># buurtcontacten (eigen gemeenschap)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ruimte, functioneel - klussen en tuinieren 	<p>gezinnen</p>	<p>'gemeenschapsgezin- den' (13%) KOOP</p> <p># buurtcontact, (eigen gemeenschap)</p> <ul style="list-style-type: none"> - betrokken op omgeving * veiligheid, sociale controle - tuin, tuinieren - niet stedelijk

Tabel **vervolg**

'verankerden' (21%)		'volkse familieclan' (22%)
- knus (klein), huiselijk		- niet duur; niet bijzonder
# buurtcontacten, gezelligheid		# bij familie en vrienden, bij roots;
- klussen en tuinieren		- verder weinig buurtcontacten
* veiligheid		* veiligheid
<hr/>		
'terugtrekers' (17%)	HUUR	'huiselijken' (13%)
- privacy, anoniem		- praktische indeling
* veiligheid	empty nest	- goed onderhouden, netjes
- stedelijk		# bij familie en vrienden
		* veilig, sociale controle

\$ onderscheiden
sociaal contact
* veiligheid

Bron: Ontleend aan rapportages van beide bureaus aan klanten.

Literatuur

De Wijs-Mulkens, Elleke en Wim Ostendorf, 'De smaak van het WBO', *Tijdschrift voor de volkshuisvesting*, 12-2001, p. 45-50.
Sociaal en Cultureel Rapport 2002, SCP, Den Haag.

Vrouwen door baan en huishouden dubbel belast?

Jaco Dagevos

In de laatste decennia is de arbeidsparticipatie van vrouwen in hoog tempo gestegen. Concurrerende Nederland nog niet zo lang geleden met Ierland om de laatste plaats in Europa, op dit moment schurkt Nederland tegen de Europese subtop aan. Met de toename van het aantal werkende vrouwen ontstaan nieuwe problemen. Vrouwen lijken door de combinatie van betaald werk en hun activiteiten in het huishouden wel erg zwaar te worden belast. Dit komt mede doordat de bijdrage van de Hollandse huisman aan de zorg- en huishoudelijke taken nog steeds zeer beperkt is en in de afgelopen jaren nauwelijks is toegenomen, zoals de recentelijk verschenen Emancipatiemonitor van het CBS en SCP maar weer eens fijntjes aantoonde. De gevolgen van dubbele belasting van vrouwen zijn niet mals, zo wordt wel verondersteld. Vrouwen lopen hierdoor een groter risico op burnout en ook de stijgende instroom van vrouwen in de WAO zou hiermee te maken hebben.

Dit alles roept de vraag op naar het karakter van de dubbele belasting van vrouwen. Wanneer het zo is

dat vrouwen het leeuwendeel van de activiteiten binnenshuis op zich nemen, is het dan ook zo dat ze in hun betaalde baan in dezelfde mate of zelfs zwaarder dan mannen worden belast? Indien dat het geval is, kan daadwerkelijk van dubbele belasting worden gesproken. Op buitenshuis werkende vrouwen wordt dan wel een zeer zware wissel getrokken. Maar ook mag niet worden uitgesloten dat vrouwen in hun betaald werk minder worden afgeknepen dan mannen. In dat geval is de verdeling van energie en inspanning tussen mannen en vrouwen veel meer in balans en komt de klacht van dubbele belasting van vrouwen en alle vermeende negatieve gevolgen vanden minder geloofwaardig over.

Om te kijken hoe het hiermee is gesteld, zijn gegevens van de Enquête beroepsbevolking gebruikt. Hierin is werkenden gevraagd of in hun werk regelmatig, soms of geen sprake is van tijdsdruk. In de analyse zijn degenen die regelmatig of soms onder tijdsdruk werken, samengenomen en worden aldus vergeleken met degenen die niet onder tijdsdruk werken. Deze variabele is multivariaat geanalyseerd waarbij de mogelijke invloed van andere factoren op werken onder tijdsdruk is weggenomen. Het gaat hier om de factoren leeftijd, opleidings- en beroepsniveau, sector, etniciteit en huishoudensvorm. Om na te gaan bij wie dubbele belasting nu

vooral voorkomt, is voor mannen en vrouwen apart onderscheid gemaakt naar de aanwezigheid en leeftijd van de kinderen. De tabel bevat de resultaten, waarbij de effecten van de andere in de analyse opgenomen factoren niet zijn afgedrukt.

Tabel: 'Kans' op tijdsdruk in het werk, naar geslacht en aanwezigheid en leeftijd van kinderen^a

geslacht en leeftijd jongste kind (referentiecat. = man, geen kinderen)	werken onder tijdsdruk
man, leeftijd jongste kind 0-3 jr.	n.s.
man, leeftijd jongste kind 4-12 jr.	n.s.
man, leeftijd jongste kind 13-18 jr.	n.s.
man, leeftijd jongste kind >=19 jr.	n.s.
vrouw, geen kinderen	-.11
vrouw, leeftijd jongste kind 0-3 jr.	-.45
vrouw, leeftijd jongste kind 4-12 jr.	-.47
vrouw, leeftijd jongste kind 13-18 jr.	-.47
vrouw, leeftijd jongste kind >=19 jr.	-.27
<hr/>	
constante	-.79

a Ongestandaardiseerde coëfficiënten, na correctie voor andere factoren, logistische regressieanalyse.

Afgedrukte coëfficiënten zijn significant ($p < .05$).

Bron: CBS (EBB'99)

De tabel laat aan duidelijkheid weinig te wensen over. Vrouwen hebben minder belastende banen dan mannen. Dit geldt bovendien het sterkst voor vrouwen met jonge en schoolgaande kinderen: zij

hebben het vaakst een baan waar zonder tijdsdruk wordt gewerkt. De kans, zo geven de coëfficiënten aan, dat zij in een baan met tijdsdruk werken, ligt zo'n dikke 10 procentpunten lager dan bij mannen. Voor mannen maakt het eigenlijk niet uit of en in welke leeftijdscategorie zij kinderen hebben: hun banen kenmerken zich doorgaans door een behoorlijke tijdsdruk. Nog even los van de vraag hoe deze verschillen zijn te verklaren, blijkt in elk geval uit deze cijfers dat mannen en vrouwen hun energie in verschillende domeinen van het maatschappelijk leven steken. Vrouwen vooral in zorg- en huishoudelijke taken, mannen vooral in de betaalde baan. Wanneer mannen 's avonds afgepeigerd thuiskomen, hebben ze geen puf meer om veel energie in het huishouden te steken. Vrouwen leggen het accent precies andersom, met name als er kinderen zijn. Dan moet de betaalde baan niet te veel inspanning vergen. Ze kiezen, waarschijnlijk deels uit nood geboren – omdat ze weten dat ze op de partner niet al te zeer hoeven te rekenen – en deels door hun betrokkenheid bij de kinderen, voor een niet al te intensieve baan. En zo lijkt het dat in de afgelopen jaren aan de energiebalans in het moderne huishouden niet zo heel veel is veranderd. Vrouwen werken weliswaar meer buitenshuis dan vroeger, maar wel met de rem erop. Mannen doen iets meer in het huis, maar eveneens met de rem erop. Buiten

de deur smijten ze nog steeds schaamteloos met energie, ook wanneer er jonge kinderen zijn. Men kan vanuit emancipatorisch gezichtspunt deze stagnatie misschien betreuren. Weinig intensieve banen zijn door de bank genomen inhoudelijk niet de meest interessante banen en de promotie- en inkomensperspectieven laten doorgaans te wensen over. Aan de andere kant, van een echte dubbele belasting van vrouwen is dus niet echt sprake. En op dat punt moet men zijn zegeningen tellen: een mens moet immers ook op de been blijven. Hoogspanning thuis en hoogspanning in het werk is evenmin aantrekkelijk.

Zoals zo vaak in emancipatiekwesities ligt de sleutel bij de man. Zolang hij niet van zins is een stapje terug te doen in zijn drukke bestaan buiten de deur, zal de vrouw belast blijven voor de zorg- en huishoudelijke taken en – noodgedwongen – haar inzet in een betaalde baan moeten temperen. Voor al te groot optimisme over drastische veranderingen is, gezien de schoorvoetende ontwikkelingen van de afgelopen jaren in de bijdrage van de man aan het huishouden, dan ook geen plaats.

Jaarverslag 2002

Jaarverslag 2002

Theo H. Roes

Begin 2002 heeft de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport het werkprogramma 2002-2003 vastgesteld voor de vernieuwde organisatie van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Dit programma kenmerkt zich enerzijds door een grote mate van continuïteit, maar anderzijds is ruimte vrij gemaakt voor vernieuwing van wetenschappelijke methodieken en voor actuele thema's.

Periodieke rapportages

De hoofdpublicatie in 2002 was het *Sociaal en Cultureel Rapport 2002, De kwaliteit van de quartaire sector*. De themakeuze voor het SCR 2002, die medio 2001 werd gemaakt, was ingegeven door de tegenstrijdige signalen over de ontwikkeling van de sector. Vooral de medische zorg met haar lange wachtlijsten, het onderwijs met zijn personeelstekort en de ontoereikende bestrijding van de criminaliteit oogstten veel negatieve publiciteit. Het SCP wilde een zo objectief mogelijk verslag opstellen over de kwaliteit van de collectieve dienstverlening, vergezeld van een inventarisatie van de publieke opinie over de prestaties van de sector. De uitkomsten bleken volgens de gekozen objectiverende maatstaven niet onverdeeld gunstig te zijn, maar over het geheel genomen was het beeld minder negatief dan de publieke opinie medio 2002 suggereerde. Bij een aanzienlijke minderheid van de bevolking heerst weliswaar het idee dat de kwaliteit van de quartaire dienstverlening achteruit is gegaan,

maar dat betekent niet dat burgers met de huidige voorzieningen ontevreden zijn. De feitelijke gebruikers van zorg en onderwijs zijn in het algemeen meer tevreden over de kwaliteit dan de bevolking als geheel. Relatief grote ontevredenheid bestaat over de bestrijding van de misdaad.

Een meer cijfermatige analyse van de quartaire sector presenteerde het SCP in het Memorandum *Quartaire sector*, dat bij gelegenheid van de verkiezingen in mei 2002 is uitgebracht. De productie van de quartaire sector steeg in de jaren negentig met 1,6% per jaar, maar de kosten stegen jaarlijks met 3%. Dankzij de sterke welvaarts groei maakten de kosten een min of meer constant percentage van het bbp uit (37%). Het bureau voorziet bij ongewijzigd beleid en ongewijzigde kwaliteit voor de periode 2002-2006 een jaarlijkse productiegroei van 1,7%. De wetenschappelijke verantwoording van de productiviteitsanalyses en de ramingen zal begin 2003 verschijnen als onderzoeksrapport onder de titel *De vierde sector*.

De ramingen zijn voor een deel gebaseerd op sectorale ramingen, die het SCP samen met het CPB of andere onderzoeksbureaus heeft opgesteld. Relevante publicaties zijn bij voorbeeld *Verslaglegging van de modellering van de gehandicaptenzorg* of het *Gemeentelijk ramingsmodel kinderopvang*. Inmiddels ontwikkelt het bureau een nieuwe generatie vraagmodellen voor de zorg, op basis waarvan in de toekomst verbeterde ramingen kunnen worden opgesteld en ook beleidsscenario's kunnen worden gesimuleerd.

Een belangrijk deel van de capaciteit van het planbureau wordt in beslag genomen door de periodieke rapportages over bevolkingscategorieën of andere

beleidsthema's. In 2002 zijn verschenen de *Rapportage gehandicapten 2002*, *Emancipatiemonitor 2002* en *Armoedebericht 2002*. Op korte termijn publiceert het bureau de rapportage over de jeugd. Thema is de vrijetijdsbesteding en haar preventieve functie. Het streven van het bureau is de rapportages over bevolkingscategorieën te thematiseren. Het produceren van beschrijvende statistische informatie behoort tot de verantwoordelijkheid van het CBS en andere instanties. Tegen deze achtergrond heeft het SCP terughoudend gereageerd op verzoeken om cijfers te verzamelen ten behoeve van prestatiecijfers voor de begrotingsoverzichten en beperkt het zich in dezen tot een adviserende rol.

Sociale cohesie

Het politiek actuele thema sociale cohesie heeft een prominente plaats in het lopende werkprogramma. In 2001 leverde het SCP bijdragen aan verschillende beleidsverkenningen van het kabinet-Kok. In 2002 is (vertraagd) het inventariserende onderzoeksmateriaal voor de verkenning sociale infrastructuur gebundeld in het rapport *Zekere banden, Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (waarover in het vervolg meer). De beleidsideeën die ten grondslag liggen aan de verkenning zijn uitgewerkt in twee werkdocumenten *Sociale cohesie en sociale infrastructuur: verkenning van beleidsmogelijkheden en bestuurlijke modellen* en in *Naar een agenda voor de jeugd*. Een verwant thema is behandeld in *Particulier initiatief en publiek belang: beschouwingen over de aard en de toekomst van de Nederlandse non-profitsector*. Daarnaast zijn diverse onderzoeken in uitvoering, die ingaan op aspecten van sociale cohesie, zoals sociale cohesie en ICT, participatie op wijkniveau en de ontwikkeling van de mantelzorg. Het rapport over dit laatste onderwerp verschijnt in maart 2003.

Een apart onderwerp in dit verband is de integratie van minderheden. Het bureau zal aan de etnisch-culturele scheidslijnen meer aandacht besteden, onder meer in de volgende rapportage minderheden. Op verzoek van de minister van Justitie zal het SCP de uitvoering van het in het Strategisch Akkoord voorgenomen onderzoek naar de islam coördineren.

ICT

De verspreiding, rol en effecten van de informatie- en communicatietechnologie in de samenleving zijn relatief nieuwe onderwerpen waaraan het bureau in de afgelopen jaren meer aandacht is gaan besteden. Met een relatief beperkte inspanning is geprobeerd aspecten van het vraagstuk in kaart te brengen die in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek nog weinig aandacht hebben gekregen, maar vanuit het beleidsgezichtspunt van belang zijn. In aansluiting op het eind 2001 gepubliceerde rapport *Geleidelijk digitaal: een nuchtere kijk op de sociale gevolgen van ict* heeft het bureau twee specifieke onderzoeken verricht. Nadat de verspreiding van diverse moderne communicatiemiddelen in kaart was gebracht, is in *Van huis uit digitaal* beschreven op welke wijze de jeugd digitale vaardigheden verwerft. De school blijkt hierin van minder betekenis dan in beleidskringen veelal wordt gedacht.

De rol van ict in het dagelijks leven is verkend in *E-cultuur; een empirische verkenning*. Deze studie beschrijft de mate, het tempo en de wijze van verandering van het dagelijks leven van Nederlanders door het bezit en gebruik van ict.

Ook is een zeer praktische toepassing onderzocht. In *Cultuur op het web* is nagegaan welke informatie de websites van musea en theaters bevatten. In 2002 is

bovendien een begin gemaakt met de voorbereiding van het Jaarboek ICT, dat het Kenniscentrum Grotesteden-beleid en het SCP gezamenlijk zullen uitbrengen.

Evaluatie

Tot de taak van het SCP behoort het evalueren van het gevoerde overheidsbeleid. Een belangrijk voorbeeld van dit type studie was *Voortgezet onderwijs in de jaren negentig*. In het voortgezet onderwijs zijn de afgelopen jaren veel veranderingen en vernieuwingen in gang gezet: basisvorming, schaalvergroting, profielen en studiehuis enzovoort. In de media en de politiek was hierover de nodige discussie. In de studie stond de vraag naar de effecten op leerlingen centraal. Daarnaast werd ingegaan op de vraag in hoeverre de problemen die begin jaren negentig aanleiding waren om de vernieuwingen in gang te zetten inmiddels zijn verminderd. Doel van het rapport was daarover een discussie los te maken. Dit is behoorlijk gelukt, zoals blijkt uit de reacties in de media en vaktijdschriften en ook uit de vragen en opmerkingen in het parlement. Soortgelijke voorbeelden zijn *Taal lokaal: gemeentelijk onderwijs in allochtone levende talen* en *De werkelijkheid van de Welzijnswet*. In dit laatste rapport is op verzoek van de partijen die betrokken zijn bij het Bestuursakkoord nieuwe stijl, de werking van de Welzijnswet geëvalueerd. vws zal de analyse en beleids-suggesties betrekken bij het opstellen van de Welzijns-nota 2002-2006.

Kritiek

In dit overzicht van gereedgekomen publicaties kan uiteraard niet worden voorbijgegaan aan de kritiek die het SCP in het voorjaar te verduren heeft gekregen naar aanleiding van de publicatie *Zekere banden*. Deze kritiek

viel in drie categorieën te rangschikken. In de eerste plaats zou het bureau te weinig voeling hebben met de actuele maatschappelijke ontwikkelingen; voorts zou het bureau verouderde meetmethoden gebruiken en ten slotte: het SCP zou te weinig kritisch staan ten opzichte van het kabinetsbeleid.

Het rapport *Zekere banden* is opgesteld in het kader van de kabinetsverkenning sociale infrastructuur, die in 2001 is uitgevoerd. De opdracht was een inventariserende studie te doen naar sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid. Op basis van beschikbare databestanden is een breed overzicht gegeven en is een dieper gravende analyse verricht naar de verbanden tussen genoemde verschijnselen.

In de media is de meeste aandacht uitgegaan naar de uitkomsten over sociale cohesie en veiligheid. De relativiserende uitkomsten spoorden niet met de publieke opinie en werden daarom als achterhaald beschouwd. Erkend moet worden dat de beschikbare cijfers voor een deel weinig actueel waren. Dit is in het kader van de verkenning niet als een bezwaar gezien, omdat het primair ging om de verbanden tussen bijvoorbeeld sociale cohesie en veiligheid. Een hoge mate van sociale cohesie in de buurt verkleint de kans dat mensen slachtoffer worden van criminaliteit. Deze in sociaal opzicht belangwekkende uitkomst heeft nadien gelukkig meer aandacht gekregen. Overigens is in het algemeen de belangstelling voor het boek blijkens de verkoopcijfers relatief groot.

Blijft de kwestie van de actualiteit en de gevoeligheid voor maatschappelijke vraagstukken. Sinds jaar en dag rekent het SCP het tot zijn taak de publieke opinie te volgen op een aantal voor de overheid relevante terreinen. Het gaat echter om de lange termijn trends.

Het SCP registreert niet van dag tot dag de politieke opvattingen en de tevredenheid met de regering en het heeft zeker niet de pretentie de ontwikkelingen in het politieke klimaat te voorspellen. Daarvoor zijn andere instanties in het Haagse. Daarnaast geldt de praktische overweging dat het bureau ook niet beschikt over de financiële middelen om continu de vinger aan de pols te houden. Onverlet het voorgaande heeft het SCP op basis van zijn periodieke onderzoeken in *Zekere banden* en ook reeds eerder – bijvoorbeeld in *De sociale staat van Nederland 2001* – aandacht gevraagd voor de maatschappelijke vraagstukken die in 2002 hoog op de politieke agenda zijn gekomen. Er is in *Zekere banden* uitvoerig verslag gedaan van de overigens reeds lang bestaande negatieve ontwikkelingen rond criminaliteit en leefbaarheid in de probleemwijken van de grote steden. Het bureau schreef in *De sociale staat van Nederland 2001* dat de burgers zich steeds meer zorgen maken over de uitvoering van belangrijke overheidstaken, zoals bestrijding van de criminaliteit, zorg en onderwijs. In het samenvattende hoofdstuk van dezelfde publicatie werd bovendien nadrukkelijk aandacht gevraagd voor de integratie van immigranten en het bereiken van kwetsbare groepen.

De methodologische kritiek betreft het (schriftelijk) enquêteonderzoek, waarvan het SCP veelvuldig gebruik maakt. Sociale wetenschappers gebruiken dit instrument om informatie te verzamelen over grote populaties. Het is nu eenmaal zo dat hiervoor weinig alternatieven beschikbaar zijn. Ondanks de informatisering bieden registraties een beperkt soelaas, omdat hierin slechts partiële informatie over het gedrag en de leefsituatie van burgers aanwezig is, terwijl het beleavingsaspect al helemaal ontbreekt.

Het SCP investeert al langer in de kwaliteitsverbetering van enquêteonderzoek. In eerste instantie is daarbij de aandacht uitgegaan naar het verschijnsel non-respons. Hiernaar is gericht onderzoek gedaan, en in wetenschappelijke tijdschriften verslag gedaan. Een integrale publicatie is in voorbereiding. Op het moment wordt kritisch gekeken naar de vraagstellingen in de diverse longitudinale onderzoeken. Er is een zekere spanning tussen de behoefte om via herhaling van vragen lange-termijn ontwikkelingen op het spoor te komen en de noodzaak om via actualisering van formuleringen aan te sluiten bij de veranderende maatschappelijke situatie. Ter wille van de vergelijkbaarheid in de tijd is het scp op dit punt altijd betrekkelijk conservatief geweest. Op deze manier zijn meerjarige datasets opgebouwd, waarvan vele sociale wetenschappers via het Wetenschappelijk Statistisch Agentschap gebruik maken.

Een andere belangrijke kwestie is de sociaal-structurele benadering die het SCP veelal kiest om ontwikkelingen te verklaren. Deze aanpak is bijna vanzelfsprekend in beleidsgericht en generaliserend onderzoek, omdat via sociaalstructurele variabelen – leeftijd, sekse, onderwijsniveau, inkomen, sociale klasse, etniciteit enzovoort – herkenbare aangrijpingspunten en doelgroepen voor sociaal beleid kunnen worden gedefinieerd. Erkend moet worden dat in een samenleving waarin bijna iedereen zich tot de middenklasse rekent en tegelijkertijd de maatschappelijke pluriformiteit daarbinnen toeneemt, de verklaringskracht van dit soort determinanten afneemt. Dit geldt althans zeker als het gaat om sociaal-culturele verschijnselen waarin de subjectieve component belangrijk is, zoals maatschappelijke tevredenheid, politiek klimaat of

sociale isolatie. Dieper gravend sociaal-psychologisch onderzoek en meer open in plaats van standaard vragenlijsten zijn in deze gevallen instrumenten om ontwikkelingen te interpreteren en achterliggende sociaal-psychologische mechanismen bloot te leggen. Vanuit dit type onderzoek is de stap naar generalisatie en beleidsaanbevelingen echter vaak moeilijker te zetten. Een combinatie van onderzoeksmethodieken zou in dit opzicht soelaas kunnen bieden.

In de studie *Niet-stemmers*, die in april 2002 verscheen, zijn via diepte-interviews en gespreksgroepen de bevindingen op basis van enquêteonderzoek aangevuld. Ook heeft het bureau inmiddels enige ervaring opgedaan met observatiestudies en straatinterviews. Begin januari 2003 voeren het SCP en Motivaction – het bureau dat na de verkiezingen van mei j.l. als eerste kritiek op het SCP formuleerde – gezamenlijk onderzoek uit naar politieke ontevredenheid, waarbij elementen van het sociaal-psychologisch verklaringsmodel van Motivaction gekoppeld worden aan de overwegend sociologische variabelen uit het SCP-onderzoek. Naar verwachting zullen de resultaten van het samenwerkingsproject in het voorjaar van 2003 beschikbaar komen.

Het laatste element van de kritiek betreft de onafhankelijke en kritische opstelling van het SCP. De directie van het SCP ontwerpt het werkprogramma. Na een interdepartementale overlegronde stelt de minister van vws het vast. De wijze waarop het SCP zijn onderzoek inricht en uitvoert, behoort tot de professionele verantwoordelijkheid van het SCP. Het bureau heeft daarbij alle ruimte om kritische rapporten te publiceren. De inhoud komt geheel voor rekening van het

SCP en publicatie is niet afhankelijk van ministeriële goedkeuring. Uit de persreacties op de rapporten kan worden afgeleid dat het SCP lang niet altijd prettige boodschappen heeft voor het zittende kabinet, ongeacht de politieke kleur ervan. Recente voorbeelden zijn beleidsevaluatieve rapporten zoals het eerder genoemde *Voortgezet onderwijs in de jaren negentig* of diverse hoofdstukken in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2002*. Ook *Zekere banden* bevat informatie over leefbaarheid en veiligheid die moeilijk als positief voor de verschillende overheden kan worden gekarakteriseerd. Uiteindelijk moeten echter de opdrachtgevers, het parlement en de publieke opinie oordelen over de resultaten van het werk.

Internationale oriëntatie

De internationale activiteiten zouden conform de voornemens in het werkprogramma 2002-2003 meer aandacht krijgen. Ten behoeve hiervan publiceert het SCP sommige rapporten in het Engels, onderhoudt het intensiever internationale wetenschappelijke contacten, zoekt het samenwerking met instituten in andere landen en neemt het deel aan internationale onderzoeksprojecten, onder meer in opdracht van de Europese Unie. Zo is onder de titel *Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector* een uitgebreide Engelse samenvatting verschenen van het SCR 2002. Voorts heeft het SCP een bijdrage geleverd aan het begin 2003 te verwachten *The Report on the Social Situation in the European Union*, een publicatie van de Europese Commissie. In *Income on the move* (publicatie van Eurostat en EK) heeft het bureau de effecten van verschillende typen verzorgingsstaten op de inkomensverdeling en het voorkomen van armoede onderzocht met hulp van het

European Community Household Panel. In 2003 zullen de resultaten beschikbaar komen van enkele lopende internationale samenwerkingsprojecten en opdrachten, onder meer op het terrein van (intergenerationele) inkomensverdeling en geneesmiddelenconsumptie. Daarnaast participeert het SCP in drie internationale enquêtes naar de leefsituatie en (politieke) opvattingen van de bevolking (zie bijlage). Op basis van deze gegevens kan internationaal vergelijkend onderzoek worden verricht, waarnaar in Nederland en ook op Europees niveau veel vraag is.

Een bijzonder project in het kader van de internationalisering is de verkenning die het SCP op verzoek van het ministerie van Buitenlandse Zaken en met medewerking van de Universiteit van Tilburg heeft uitgevoerd naar de opvattingen van de Nederlandse bevolking en in het bijzonder van scholieren en jongeren over de Europese Unie. Ook is gekeken naar wat het onderwijs bijdraagt aan belangstelling voor en kennis van Europa. Het rapport is gepubliceerd als bijlage van De staat van de Europese Unie 2003 onder de titel *Leeft Europa wel? Europese Unie in de publieke opinie en het onderwijs*.

Samenwerking

Het SCP onderhoudt goede contacten met de andere planbureaus en neemt samen met hen deel aan commissiewerkzaamheden of voert gezamenlijk opdrachten van het kabinet uit. In 2002 is het meerjarige programma voor de ontwikkeling van een Ramingsmodel Zorg afgesloten. Het model is reeds gebruikt bij het opstellen van de zorgramingen ten behoeve van de kabinetsformatie van 2001. Het Centraal Planbureau zal binnenkort de algehele wetenschappelijke verantwoor-

ding van het model publiceren. De bijdrage van het SCP is verantwoord in de eind 2001 verschenen *Verslaglegging van de modellering van de ouderenzorg* ten behoeve van het Ramingsmodel Zorg, het reeds genoemde rapport over gehandicaptenzorg en een soortgelijk rapport over de geestelijke gezondheidszorg. Voorts hebben CPB en SCP *Boek en markt. Effectiviteit en efficiëntie van de vaste boekenprijs* uitgebracht. In dit onderzoek zijn de cultuurpolitieke doelstellingen (pluriform titelaanbod, brede beschikbaarheid en publieksparticipatie) van de vaste boekenprijs geëvalueerd en zijn mogelijke alternatieven verkend. Deze evaluatie is uitgevoerd in opdracht van de ministeries van Economische Zaken en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Ook met het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne wordt samengewerkt, zowel met het Centrum Volksgezondheid Toekomst Verkenningen als met het Milieu-planbureau en het Natuurplanbureau. Het rapport *Geneesmiddelen en medische hulpmiddelen: trends en dilemma's* is op het terrein van volksgezondheid een eerste tastbaar resultaat. Het themarapport maakt deel uit van de reeks Volksgezondheid Toekomst Verkenningen 2002 (VTV-2002) van het RIVM. Het SCP heeft de sociale en culturele achtergronden van het gebruik van geneesmiddelen onderzocht. Bij de patiënt bepalen naast de gezondheidstoestand ook de algemene houding en culturele achtergrond het gebruik van geneesmiddelen.

Er zijn nog enkele andere gezamenlijke projecten in uitvoering, onder meer op het terrein van de zorg voor gehandicapten en ouderen. Ook leverde het SCP, zoals gebruikelijk, een bescheiden bijdrage aan de Milieubalans. In het komende jaar zal de samenwerking op milieugebied worden geïntensiveerd.

Naar verwachting krijgt de samenwerking met de andere planbureaus en ook de directies strategie van de departementen een belangrijke impuls wanneer het voorgenomen Strategieberaad van het Rijk daadwerkelijk van de grond komt. De commissie-Borstlap, waaraan ook de directeur van het SCP heeft deelgenomen, heeft geadviseerd een kleine strategische eenheid bij het kabinet van de minister-president op te richten en een interdepartementaal strategisch overleg in te stellen. Deze voornemens worden nu geconcretiseerd en er zijn interdepartementale beleidsthema's geselecteerd, waarnaar de planbureaus verkenningen zullen uitvoeren. De definitieve besluitvorming wordt overgelaten aan het nieuwe kabinet.

Een belangrijke samenwerkingspartner is het Centraal Bureau voor de Statistiek. Niet alleen verwerft het SCP veel statistische gegevens van het CBS, maar het CBS en SCP zijn gezamenlijk ook verantwoordelijk voor diverse periodieke rapportages, zoals de *Emancipatiemonitor*, de *Rapportage jeugd*, het *Armoedebericht* en de binnenkort te verschijnen *Periodieke rapportage Sport*. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden is een werkverdeling afgesproken die overeenkomt met de missie van beide bureaus. Het CBS beperkt zich tot beschrijvende statistiek en het SCP richt zich primair op beleidsgerichte analyses.

Data

Het SCP heeft in 2002 fors geïnvesteerd in het verzamelen van gegevens via publieksenquêtes om in de komende jaren actuele gegevens te hebben over de leef-situatie van de bevolking en van specifieke groepen. In de bijlage staat een overzicht. Het SCP financiert uit

het eigen budget enkele onderzoeken naar de publieke opinie over voor de overheid relevante onderwerpen, de leefsituatie, het voorzieningengebruik en het tijdsbestedingonderzoek. Hiermee wordt een algemeen beeld van de sociale situatie van de bevolking verkregen. Eind 2002 werd het publieke-opinieonderzoek gehouden, waarover medio 2003 zal worden gerapporteerd, onder meer in *De sociale staat van Nederland*. Daarnaast hebben de departementen behoefte aan informatie over specifieke groepen en over specifieke vraagstukken. Op verzoek van en met financiële steun van de departementen zijn ook in 2002 diverse gerichte dataverzamelingen opgezet, in het bijzonder onder de verschillende bevolkingsgroepen van allochtone herkomst. Het gaat om een herhaling van eerder verricht onderzoek naar de sociale positie van de traditionele minderheden en – nu voor het eerst – van nieuwe groepen immigranten. Daarnaast vindt onderzoek plaats naar de gezondheidstoestand van allochtone ouderen inclusief Molukse ouderen. Ook is extra geïnvesteerd in het verzamelen van informatie over de leefsituatie van allochtone kinderen in de grote steden (als onderdeel van het onderzoek Leefsituatie 0-12-jarigen). Overigens past hierbij de kanttekening dat de betrokken groepen onder invloed van de publieke discussie moeilijker toegankelijk lijken te zijn geworden voor interviewers.

In aanvulling op de onderzoeken die onder eigen regie worden uitgevoerd, participeert het SCP in dataprojecten die door andere instanties zijn opgezet. Belangrijke voorbeelden zijn het Nationaal Kiezers Onderzoek en het Woning Behoeftte Onderzoek. Internationale projecten zijn het European Social Survey, International Social Survey Program en het European Welfare Survey. Daarnaast

koopt het bureau databestanden (veelal registraties) van allerlei organisaties. Verreweg de belangrijkste dataleverancier is uiteraard het Centraal Bureau voor de Statistiek. Het SCP verwerft zowel integrale (micro)databestanden via het Wetenschappelijk Statistisch Agentschap als geselecteerde data rechtstreeks van het CBS.

Commissiewerk

Het SCP maakt deel uit van adviesorganen, commissies en werkgroepen. Het gaat zowel om tijdelijke als structurele activiteiten. Belangrijk voor het bureau is de betrokkenheid bij de interdepartementale beleidsvoorbereiding. Het kabinet-Balkenende heeft de interdepartementale besluitvormingsstructuur herzien. Een gevolg hiervan is dat de directie van het SCP deelneemt aan de vergaderingen van de onderraden Raad voor Zorg, Welzijn en Onderwijs, de Raad voor Sociaal-Economisch en Inkomensbeleid en de Raad voor Integratie en Grote steden beleid. Ook is het SCP vertegenwoordigd in de vier interdepartementale ambtelijke voorbereidingscommissies (voorportalen).

Een bijzondere relatie heeft het SCP met de commissie die de belangrijkste onderdelen van het sociaal en cultureel beleid bestrijkt, de *Commissie Zorg, Welzijn en Onderwijs*, voorheen *Commissie Sociaal en Cultureel Beleid*. Al sinds de start van het SCP in 1974 berust het secretariaat van de ambtelijke commissie, die belast is met de voorbereiding van de besluitvorming op het sociaal en cultureel terrein in de ministerraad, bij het bureau. Die constructie heeft, zo leert de praktijk, wederzijds voordelen. Deze heeft niet alleen een positief effect op de kwaliteit van de besluitvorming, maar ook op de beleidsrelevantie van het onderzoek

van het bureau. Bij de evaluatie die voorjaar 2002 heeft plaatsgevonden, bleken alle departementen positief gestemd over de wijze waarop het bureau het secretariaat vervult. Eind 2002 vindt een bezinning plaats over de werkwijze van de nieuwe commissie en worden het voorzitterschap en de rol van het secretariaat gezien.

Publicaties en communicatie

In totaal heeft het SCP in 2002 35 rapporten uitgebracht (zie: *Publicaties* op pagina 145). Het gaat om 12 publicaties, 4 onderzoeksrapporten en 10 werkdocumenten. Buiten deze reeksen om zijn nog 9 speciale uitgaven verschenen. Daarnaast zijn wetenschappelijke verantwoordingen geplaatst op de website (www.scp.nl). Top-5 publicaties in 2002 waren *Sociaal en Cultureel Rapport 2002*, *Trends in de tijd*, *Boek en Markt*, *Zekere banden* en *Voortgezet onderwijs in de jaren negentig*. Bovendien publiceren medewerkers van het bureau met grote regelmaat in (internationale) wetenschappelijke tijdschriften, vaktijdschriften en dag- en weekbladen. Een overzicht van deze artikelen zal eind 2003 te vinden zijn in een bijlage van het nieuwe werkprogramma.

In 2001 heeft het bureau de vormgeving en de distributie van de publicaties verder verbeterd. Een en ander heeft een positieve uitwerking op het aantal verkochte exemplaren, waardoor deze extra investeringen zichzelf terugverdienen. Verder is begonnen met de ontwikkeling van een nieuw vorm gegeven SCP-website, waarvan het resultaat in de loop van het voorjaar 2003 zichtbaar zal worden. Ook zal dan de huisstijl consequenter worden toegepast. Doel van deze activiteiten is de resultaten van het onderzoeks- en advieswerk beter over het voetlicht te brengen. Daartoe zijn ook de contacten met de media – in het bijzonder met

de week- en vakbladen op de diverse maatschappelijke gebieden – geïntensiveerd.

Personeel en financiën

Het SCP heeft in het laatste kwartaal van 2001 een reorganisatie doorgevoerd. De belangrijkste vernieuwing was de introductie van onderzoeksgroepen, die geordend zijn naar thematische velden. Deze sluiten aan bij de departementale indeling. Daarnaast moesten de aansturing van het bureau, het interne overleg en de procedures worden aangepast aan de toegenomen omvang en diversiteit van te verrichten werkzaamheden. Hoewel de reorganisatie nog formeel moet worden geëvalueerd, is er algemene tevredenheid over de huidige inrichting van het bureau. Op dit moment functioneren er 8 onderzoeksgroepen, met 5 tot 10 wetenschappelijk medewerkers. Daarnaast wordt wetenschappelijk werk verricht ten behoeve van de informatievoorziening. In totaal heeft het SCP eind 2002 een capaciteit van 76 fte (95 medewerkers) eind 2001 74 fte.) De wetenschappelijk staf omvat 61 fte (inclusief directie). Hiervan heeft 7 fte een tijdelijk contract. Eind 2001 was 58 fte beschikbaar. De tijdelijke contracten zijn extern gefinancierd (contractresearch voor departementen). Voor de ondersteuning is 18 fte aanwezig. Het gaat hier om de functies secretariële ondersteuning, archiefbeheer, documentatie, personeelsbeheer, financieel beheer, automatisering, uitgeverij en communicatie. Eind 2001 werkten 16 fte. in ondersteunende functies.

Het ziekteverzuim bij het SCP was in 2002 gemiddeld 3,4%. Het bleef daarmee onder het gemiddelde van vws en ook onder het normpercentage van 4,9 %.

Het SCP beschikt eind 2002 over een budget van in totaal 8,7 miljoen euro tegenover 7,2 miljoen in 2001.

Dit budget is opgebouwd uit een regulier budget van 6,3 miljoen euro en 2,4 miljoen euro ontvangsten van derden, hoofdzakelijk afkomstig van departementen ter uitvoering van overeengekomen (veldwerk) onderzoek. Van het totale budget gaat 5,1 miljoen euro naar personele kosten, 2,8 miljoen naar informatieverzameling c.a. en 0,7 miljoen naar materiële kosten (inclusief boekproductie). Ten opzichte van 2001 is de post dataverzameling scherp gestegen. Deze (eenmalige) stijging weerspiegelt de prioriteit die departementen en SCP in 2002 hebben gegeven aan de informatievoorziening. Daarnaast heeft het SCP in 2002 eenmalig een bedrag van 150.000 euro en structureel 82.000 euro ingeleverd in het kader van door VWS opgelegde tussentijdse bezuinigingen. Conform het Strategisch Akkoord zal het bureau over de jaren 2003-2006 voor 4% op zijn budget worden gekort.

Bijlage bij jaarverslag 2002

bevolkingsenquêtes	periodiciteit	in jaren medefinancier
Culturele Veranderingen inclusief International Social Survey Programme	2	
Sociale Positie en Voorziening-gebruik Allochtonen 2002	3	BZK
Sociale Positie en Voorziening-gebruik NIEUWKOMERS 2003	3	BZK
Leefsituatie 0-12 jarigen 2002	4	VWS
Woonbehoefteonderzoek 2002	4	VROM
Nationaal Kiezersonderzoek 2002 en 2003	4	
CBS Leefsituatie Index inclusief		
European Welfare Survey EWS	2	
European Social Survey 2002	divers	
Kwaliteit quartaire sector		
Gezondheid en Welzijn Allochtone Ouderen 2002		VWS
Molukse ouderen 2002		VWS
Sociale Uitsluiting Index 2003		SZW
Mantelzorg (Informeel hulpverlening) 2002		VWS
Beeldvorming over Minderheden 2002	2	
Regelingen Arbeid en Zorg en Calamiteitenverlof 2002		SZW
Dagindeling ouders tussen zorg en arbeid 2002		SZW
Politieke Onvrede en Cultuurverandering 2002 (met Motivaction)		
Vrijwilligerswerk en Civil Society (lokaal onderzoek)		

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

2002

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2002-2003) is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0097-7 (EUR 10).

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

Sociaal en Cultureel Rapport

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-X (EUR 49,50).

SCP-publicaties 2002

2002/2 *Van huis uit digitaal. Verwerving van digitale vaardigheden tussen thuismilieu en school* (2002).

ISBN 90-377-0089-6 (EUR 19)

2002/3 *Voortgezet onderwijs in de jaren negentig* (2002).

ISBN 90-377-0072-1 (EUR 29,90).

2002/4 *Boek en markt. Effectiviteit en efficiëntie van de vaste boekenprijs* (2002). ISBN 90-377-0095-0 (EUR 24,50).

2002/5 *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (2002). ISBN 90-377-0076-4 (EUR 34,50).

2002/6 *Niet-stemmers. Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen* (2002).

ISBN 90-377-0098-5 (EUR 19,90).

- 2002/7 *Zelfbepaalde zekerheden. Individuele keuzevrijheid in de sociale verzekeringen: draagvlak, benutting en determinanten* (2002). ISBN 90-377-0088-8 (EUR 12,50).
- 2002/8 *E-cultuur. Een empirische verkenning* (2002). ISBN 90-377-0092-6 (EUR 17,50).
- 2002/9 *Taal lokaal. Gemeentelijk beleid onderwijs in allochtone levende talen (OALT)* (2002). ISBN 90-377-0090-X (EUR 22,50).
- 2002/10 *Rapportage gehandicapten 2002. Maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps* (2002). ISBN 90-377-0104-3 (EUR 29,50).
- 2002/13 *Emancipatiemonitor 2002* (2002). ISBN 90-377-0110-8 (EUR 24,50).
- 2002/14 *Ouders bij de les* (2002). ISBN 90-377-0091-8 (EUR 19,90).

Onderzoeksrapporten 2002

- 2002/01 *Onbetaalde arbeid op het spoor*. ISBN 90-377-0073-X (EUR 12).
- 2002/12 *De werkelijkheid van de Welzijnswet* (2002). ISBN 90-377-0116-7 (EUR 15,90).
- 2002/16 *Inkomen verdeeld* (2002). ISBN 90-377-0074-8 (EUR 29,50).
- 2002/17 *De vierde sector* (2002). ISBN 90-377-0093-4 (EUR 24,50).

Werkdocumenten (rechtstreeks te verkrijgen bij het SCP).

- 79 *Sociale cohesie en sociale infrastructuur* (2002) (EUR 6,80).
- 80 *Gemeentelijk ramingsmodel kinderopvang* (2002). ISBN 90-377-0108-6 (EUR 6,80).
- 81 *Modellering van de gehandicaptenzorg* (2002) (EUR 6,80).
- 82 *Verslaglegging van de modellering van de geestelijke gezondheidszorg ten behoeve van het ramingsmodel zorg* (2002). ISBN 90-377-0099-3 (EUR 6,80).
- 83 *Verslaglegging van de modellering van de gehandicaptenzorg* (2002). ISBN 90-377-0100-0 (EUR 6,80).

- 84 Cultuur op het web. Het informatieaanbod op websites van musea en theaters (2002).
ISBN 90-377-0101-9 (EUR 6,80)
- 85 Intramuraal AWBZ-voorzieningen. Achtergronden bij gebruik en eigen bijdragen (2002).
ISBN 90-377-0102-7 (EUR 6,80)
- 86 Memorandum quartaire sector 2002-2006 (2002).
ISBN 90-377-0103-5 (EUR 10).
- 87 Naar een agenda voor de jeugd. Voorstellen voor een positief lokaal jeugdbeleid (2002).
ISBN 90-377-0105-1 (EUR 6,80).
- 88 Kenniscentra in Nederland. Een inventariserend onderzoek naar kenmerken en groei van het aantal kenniscentra (2002).
ISBN 90-377-0122-1 (EUR 11)

Overige publicaties

- Averechtse effecten. Nieuwjaarspocket 2002. ISBN 90-377-0096-9
Particulier initiatief en publiek belang (2002).
ISBN 90-377-0086-1 (EUR 19,90).
- Uitgewerkt! (2002). ISBN 90-377-0085-3 (EUR 7).
- De oplossing van de civil society (2002). ISBN 90-377-0107-8
(EUR 4,50).
- Leeft Europa wel? Een verkenning van de Europese Unie in de
publieke opinie en het onderwijs (2002). ISBN 90-377-0117-5
(EUR 6,80).
- De veeleisende samenleving. Psychische vermoeidheid in een ver-
anderde sociaal-culturele context (2002).
ISBN 90-377-0199-1 (EUR 6,80).
- Armoedebericht 2002 (2002). ISBN 90-377-0121-3
(EUR 9,90).
- Kijken naar gevaren. Over maatschappelijke percepties van externe
veiligheid (2002). ISBN 90-377-0120-5 (EUR 7,50)

Over de auteurs

Dr. J.W. (Jos) Becker is socioloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur. Hij publiceerde over arbeidsmarktproblemen, opinieonderzoek en secularisatie. Van zijn hand verschenen o.a. *Secularisatie in de jaren '90* (2000) en *Het beeld van de wetenschap* (2001).

Dr. K. (Koen) Breedveld studeerde vrijetijdswetenschappen en legt zich binnen de onderzoeksgroep Tijd, Media en Cultuur toe op het onderzoek naar tijdsbesteding en tijdsordening. Breedveld en Van den Broek schreven en redigeerden in 2001 *Trends in de tijd*, schreven in 2002 *Ruimte voor tijd* (met medewerking van M. Cloïn) en *De veeleisende samenleving*, en bereiden op moment van verschijnen de begin 2003 te verschijnen studie *De Meerkeuzemaatschappij* voor.

Dr. A. (Andries) van den Broek is politicoloog en hoofd van de onderzoeksgroep Tijd, Media en Cultuur. Zijn eigen onderzoek betreft tijd en cultuur. Zie onder Breedveld voor publikaties over tijd. Over cultuur schreef hij in 2000 met Jos de Haan de scenariostudie *Cultuur tussen competentie en competitie*. Met CPB-medewerkster Appelman tekende hij onlangs voor de evaluatie van de vaste boekenprijs (*Boek en markt*).

Dr. C. (Crétien) van Campen is psycholoog en houdt zich bij de onderzoeksgroep Zorg bezig met de vraag naar verpleging en verzorging en de kwaliteit van zorg en leven. Met SCP-collega's publiceerde hij onder meer *Vrij om te helpen: Verkenning betaald langdurig zorgverlof* (2001) en *De kwaliteit van de quartaire sector* (*Sociaal Cultureel Rapport 2002*). Voorjaar 2003 verschijnt *Vragen om hulp: Vraagmodel verpleging en verzorging*.

Dr. J.M. (Jaco) Dagevos is socioloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Arbeid, Inkomen en Sociale Zekerheid, waar

hij zich vooral bezig houdt met de ontwikkelingen rond de arbeidsmarkt. Recentelijk publiceerde hij onder meer over de quartaire arbeidsmarkt en over de arbeidsmarktpositie van etnische minderheden.

Prof.dr. P. (Paul) Dekker is politicoloog en doet onderzoek op het brede terrein van civil society en politiek. Hij is hoogleraar Civil Society aan de Universiteit van Tilburg. Recente publicaties: *Social capital and participation in everyday life* (red. met E. Uslaner; Routledge, 2001), *Particulier initiatief en publiek belang* (red., SCP, 2002), *Niet-stemmers* (red., SCP, 2002), *De oplossing van de civil society* (SCP, 2002) en *Values and volunteering* (red. met L. Halman, Plenum, 2003).

Drs. L.W.J. (Lucas) Harms is sociaal geograaf en werkzaam bij de onderzoeksgroep Leefomgeving en Wonen. Binnen de onderzoeksgroep houdt hij zich vooral bezig met het thema mobiliteit. Van zijn hand verschijnt dit voorjaar de publicatie *Mobiel in de tijd* (2003).

Dr. J.J.M. (Joep) de Hart is socioloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur. Hij publiceerde boeken over jeugdsubculturen, tijdbesteding, civil society, religieuze veranderingen en New Age. Onder zijn redactie verschenen o.a. *God in Nederland 1966-1996*; *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*.

Drs. L.J. (Lex) Herweijer is onderwijssocioloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Educatie en Minderheden. Hij houdt zich bezig met onderzoek naar schoolkeuze, schoolloopbanen, trends in onderwijsdeelname en volwasseneneducatie. Recente publicaties waar bij betrokken was, zijn *Sociaal en Cultureel Rapport 2002*, *Voorgezet onderwijs in de jaren negentig* en *De Sociale Staat van Nederland 2001*.

Dr. S.J.M. (Stella) Hoff is sociaal-psycholoog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Arbeid, Inkomen en Sociale Zekerheid. Zij doet onderzoek op het gebied van armoede en van de sociale zekerheid, en heeft hier (samen met anderen) over gepubliceerd in o.a. *Een bestaan zonder baan* (1998), *Ontwikkelingen in reïntegratie van uitkeringsontvangers* (2001) en *Zelfbepaalde zekerheden* (2002).

Dr. F. (Frank) Huysmans studeerde communicatiewetenschap en is werkzaam bij de onderzoeksgroep Tijd, Media en Cultuur, waar hij onderzoek verricht naar media- en ict-gebruik en cultuurdeelname. Van zijn hand verschenen in 2002 de SCP-publicaties *Van huis uit digitaal: digitale vaardigheden tussen thuismilieu en school en E-cultuur, een empirische verkenning* (beide met Jos de Haan), *Cultuur op het web: het informatieaanbod op websites van musea en theaters* (met Jolijn Broekhuizen) en *Kijken naar gevaren: over maatschappelijke percepties van externe veiligheid* (met Anja Steenbekkers).

Drs. G.J.M. (Gerda) Jehoel-Gijsbers is socioloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Arbeid, Inkomen en Sociale Zekerheid. Haar publicaties hebben vooral betrekking op de positie en reïntegratie van uitkeringsgerechtigden.

Dr. S. (Saskia) Keuzenkamp is hoofd van de onderzoeksgroep Emancipatie, Jeugd en Gezin. Zij publiceerde onder meer over de taakverdeling tussen partners en over vrouwen in topfuncties. De meest recente publicatie is de *Emancipatiemonitor 2002*, die het SCP samen met het CBS heeft samengesteld.

Dr. J. (Jeanet) Kullberg is sociaal geograaf en werkzaam bij de onderzoeksgroep Leefomgeving en Wonen. Binnen de onderzoeksgroep houdt zij zich vooral bezig met het thema wonen. Zij publiceerde over ontwikkelingen in het wonen en op de woningmarkt en schreef het hoofdstuk *Wonen* in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2002* (2002).

Dr. H.E.M. (Heleen) van Luijn is psycholoog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Emancipatie, Jeugd en Gezin. Zij onderzoekt momenteel arbeid & zorgarrangementen. Zij publiceerde over twijfel over het moederschap, verlaat ouderschap, abortus en medische-ethische besluitvorming over kankeronderzoek. Van haar hand verschenen o.a. *Laatste kansmoeders* (1990), *Op de valreep* (1993), *Psychosociale hulp bij ongewenste zwangerschap* (1994), *Het vrouwelijk dilemma* (1996) en *Assessment of the risk/benefit ratio of Phase II cancer clinical trials by Institutional Review Board (IRB) members*. In: *Annals of Oncology* (2002).

Drs. C.J. (Cora) Maas-de Waal is sociaal-psycholoog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur. Zij houdt zich in het bijzonder bezig met de maatschappelijke reactie op criminaliteit en onveiligheid en het functioneren van politie en justitie. Zij publiceerde o.a. over veiligheid en de buurt, de taakstraf en jeugdcriminaliteit.

Drs. K.M. (Kees) Paling is cultuursocioloog en hoofd Communicatie en Voorlichting. Hij publiceert regelmatig en over uiteenlopende onderwerpen in dag-, week- en vakbladen. Van zijn hand verschenen: *De wereld als halve waarheid* (1990), *Galgemaal voor Pruisen* (1995), *Het Fin de Siècle als uitdaging* (1996) en *Mijnheer Van Dale en de Apocalypse* (1999).

Drs. Th.H. (Theo) Roes is socioloog en adjunct-directeur van het SCP.

Prof.dr. P. (Paul) Schnabel is directeur van het SCP en universiteitshoogleraar aan de Universiteit van Utrecht. Daarnaast is hij onder meer columnist van NRC-Handelsblad en het Financieele Dagblad.

Drs. J.M. (Joost) Timmermans is socioloog en hoofd van de onderzoeksgroep Zorg. Recente publicaties met SCP-collega's: *Vrij om te helpen: Verkenning betaald langdurig zorgverlof* (2001), *Kwaliteit van de quartaire sector (SCR 2002)*. Dit voorjaar verschijnt *Mantelzorg*.

Dr. V. (Vic) Veldheer is bestuurssocioloog en hoofd van de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur. Zijn belangstelling gaat uit naar besluitvormingsprocessen in het openbaar bestuur, de positie van de moderne burger, de prestaties van de overheid alsmede de verhouding tussen het publieke en private domein. Daarnaast verricht hij lokaal geschiedkundig onderzoek.

Dr. H.M.G. (Ria) Vogels is cultureel antropoloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Educatie en Minderheden. Zij houdt zich bezich met onderzoek naar schoolbeleving en ouderbetrokkenheid in het onderwijs. Over dit laatste onderwerp publiceerde zij onlangs *Ouders bij de les*. Andere publicaties waarbij zij betrokken was, zijn: *Voorgezet onderwijs in de jaren negentig* en *Rapportage gehandicapten 2002*.

Drs. J.C. (Cok) Vrooman is socioloog en hoofd van de onderzoeksgroep Arbeid, Inkomen en Sociale Zekerheid. Hij verrichtte onderzoek naar armoede, als redacteur en mede-auteur van de *Armoedemonitor*, het *Armoedebericht* en de *Jaarrapporten Armoede en Sociale Uitsluiting*. Verder publiceerde hij over sociale stratificatie, belastingweerstand, en uiteenlopende onderwerpen op het terrein van de sociale zekerheid. Recente uitgaven – met wisselende co-auteurs – zijn: *On worlds of welfare* (2001); *Zelfbepaalde zekerheden* (2002); het hoofdstuk *Sociale zekerheid in het Sociaal en Cultureel Rapport 2002* (2002); *Sociale ongelijkheid: breuk of continuïteit?* (2002).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164
2500 BD Den Haag

Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag

telefoon
(070) 340 70 00

fax
(070) 340 70 44

e-mail
info@scp.nl

website
www.scp.nl

Colofon

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2003

ISBN 90 377 0128 0

Vormgeving
Bureau Stijlzug, Utrecht

Druk
Drukkerij Haasbeek, Alphen aan den Rijn
High Gloss foliedruk, Doetinchem